

Szegedi Tudományegyetem, Gazdaságpszichológiai Tanszék

Prof. Garai László DSc

Gazdaságpszichológiai tanulmányok az egyetemről

TARTALOM

Kompetenciát gyártó nagyüzem

Nyílt levél a rektorhoz

Kérjük-e vissza az iskolapénzt?

Kijé (!) a nagyravágyó professzor?

A gordiuszi csomóval együtt még egy csomót átvágnak

„Egyetemi fokozat 27 nap alatt!”

Károsul-e egyáltalán bárki is?

A kompetencia kettőssége

Ami még így is probléma marad

Karon varjú: Különvélemény egyetemi autonómiáról és egyetemi demokráciáról

Kompetenciát gyártó nagyüzem: A tudást adó és az oklevelet adó egyetem gazdaságpszichológiai kettőssége¹

(Tézisek)

A gazdaságpszichológia az emberi potenciál kiképezésének is, erőforrásként való alkalmazásának is két aspektusát tartja számon:

a. egy *technikai* folyamatot, amely kialakítja, karban tartja, megnyilvánítja a személynek azokat a **tulajdonságait**, amelyek együttese a **tudását** alkotja;

b. egy *társadalmi* folyamatot, amellyel az emberek egymáshoz való **viszonyaikat** adminisztrálják, kialakítva, karban tartva, megnyilvánítva ez által a maguk **szociális identitását**.

A technikai és a társadalmi folyamat egymástól elválaszthatatlanul gazdálkodik tudással és identitással: a gazdálkodás tárgya tulajdonképpen az ember **kompetenciája**, ami egyszerre jelenti **hozzáértését** egy bizonyos felmerülő technikai feladathoz és **illetékességét**, hogy egy társadalmi struktúrában e feladattal foglalkozzék.

A tudásból úgy lesz a feladathoz való hozzáértés, hogy a feladattal kapcsolatos **információ** társul hozzá - ugyanígy állítja elő a szociális identitásból az illetékességet a feladattal szorosabban vagy lazábban összefüggő **okirat**.

Az emberi potenciál kiképezésének és erőforrásként való alkalmazásának kettősségeit a **második modernizáció**² foglalja keretbe, amelyben az anyagi erőforrások után immáron az emberi erőforrásokra is érvényes, hogy ezeket nemcsak *igazgatja és felhasználja* a gazdasági-társadalmi rendszer a maga működéséhez, hanem maga *gyártja* is, nagyüzemi méretarányú folyamatokkal avatkozva be a feltételek képződésének természetes folyamataiba.

A modernizáció első szakaszában ez a teljesítmény csak az *anyagi* feltételeket érintette - a második modernizáció időszakában az *emberi* feltételeket is (ez utóbbi feltételektől a modernizáció első szakaszában függetleníti magát a rendszer, azonban a tőlük függetlenné tétel mechanizmusait később működésképtelenné teszi az **információgazdálkodás antinómiája**³).

Az anyagi feltételek modernizációs előállítása és az, amelyben a rendszer működésének emberi feltételei állnak elő,

¹ Annak a zártkörű konferenciának az indító tézisei, amelyet 2001 szeptember 18-án a Magyar Tudományos Akadémia elnökének, Glatz Ferencnek a meghívására Bayer József tanszékvezető egyetemi tanár elnöklete és Chikán Attila, Detrekői Ákos, Klinghammer Károly, Mészáros Rezső rektorok (utóbbi egyszersmind a Rectori Konferenciának elnöke), Hámori Balázs rektorhelyettes, Vámos Tibor akadémikus, Tamás Pál kutatóintézeti igazgató, Magyar Bálint korábbi (és eljövendő) oktatási miniszter, Stark Antal oktatási helyettes államtitkár részvétele mellett az egyetemek módosulásainak tendenciájáról folytattak. Megjelent: *Gazdaságpszichológiai kettősségek a mai egyetemen*. eVilág, 2005 február, 2-4 old.

² Vö. Garai László: *Identitás-gazdaságtan: Gazdaságpszichológia másképpen*. Bp.: Tas Kiadó, 2003.

³ Vö. id. műnek „A modernizáció két szakasza” c. fejezetével (165-173.).

a. abban *hasonlítanak* egymásra, hogy mindkettő olyan **tömegtermelése csereszabatos** gyártmányoknak, amelybe tőkét invesztálnak és a beruházott tőke haszonnal térül meg⁴;

b. abban *különböznek* egymástól, hogy az emberi feltételek legyártása tudás előállítását jelenti, tehát a tudás hordozójának legyártását; a tudás hordozója pedig minden társadalomban a **megkülönböztetett elitnek a része**.

A magasan kvalifikált tudás képződésének, tehát az ilyen **tudást hordozó elit kiképzésének** helye, az egyetem a második modernizáció idején be kell, hogy kapcsolódjék a **tömegtermelésbe**. A második modernizáció egyeteme a **tudás-elit tömegtermelésének** paradox feladatát kell, hogy megoldja.

Minél inkább arról a vonatkozásáról van szó ennek a feladatnak, amely a tömegtermeléssel kapcsolatos, annál inkább a bürokratikus igazgatás az, amely megfelel neki.

Max Weber úgy írja le a bürokratikus igazgatást⁵, mint amely azt, hogy az ember illetékeséget nyerjen bizonyos tranzakciókra, hozzáértésétől teszi függővé - a kompetenciának a két oldala itt a maga együttjárásával a már megszerzett **tudás alkalmazását** közvetíti.

Ugyanez az együttjárás közvetítheti a **tudás kiképezését** is - ez történik olyankor, amikor a legkülönfélébb tanintézetek legkülönfélébb tranzakcióira nézve illetékeséget kell nyerni ahhoz, hogy hozzáértés kiképezésére bennük egyáltalán sor kerülhessen.

Ez történik egyebek között az egyetemen, ahol diáknak, tanárnak, egyetemi részlegnek (tanszéknek, karnak), sőt az egész egyetemnek igazolnia kell (vizsgák, pályázatok eredményét tanúsító iratokkal) a maguk illetékeségét, mielőtt közöttük bármilyen tranzakció megindulhatna hozzáértés átadására ill. átvételére; az összefüggés megnyilvánításának utolsó stációja, amikor ahhoz, hogy az ember az **egyetemen szerzett tudását** tanulmányainak végeztével valamilyen munkakörben hasznosíthassa, fel kell mutatnia az **egyetemen szerzett oklevelét**.

Az oklevél a legmarkánsabb válfaja a 3. tézisben definiált okiratnak. Nem egy meghatározott feladatra nevezi ki illetékesé a tulajdonosát, hanem feladatok meghatározott kategóriájának tekintetében magára a kinevezhetésre. Tanúsítja a teljesítését annak a feltételnek, hogy tulajdonosa meghatározott időt eltöltött az oklevelet kibocsátó tanintézetben és ott teljesítette az összességét azoknak a részfeltételeknek, amelyek fejében valaki megszerezheti az összességét azoknak a - vizsgák, szemeszterek teljesítéséről szóló - részokiratoknak, amelyek összesítése a végül elnyert oklevél.

Az megkerülhetetlen, hogy a második modernizáció időszakának egyeteme, miközben tudást gyárt, ráfordításainak növekvő összegét ne erre, hanem szociális identitás előállítására fordítsa. A munkaerőpiacokon egyre inkább olyan munkaerőt keresnek, amely nemcsak tudásnak, de autentikus szociális identitásnak is hordozója.

Az identitás kezelésének azonban csak egyik módja az, amelyet a **bürokratikus igazgatás** (vö. 9. tézissel)⁶ valósít meg - nem kevésbé hatékony az az eljárás, amellyel az identitáskezelést a **kapcsolati** hatásgyakorolás produkálja.

⁴ Vö. Schultz, Th. W.: *Beruházás az emberi tőkébe*. Bp.: KJK, 1983.

⁵ Weber, M. 1967: *Gazdaság és társadalom*. Bp.: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

⁶ A bürokratikus igazgatás itt tárgyalt - gazdaságpszichológiai - összefüggését részletesebben lásd a XXVI. Közgazdász Vándorgyűlés plenáris előadásában: A „hivatal” és az „ész”: A bürokrácia gazdaságpszichológiájához (In: Garai László: Quo vadis, tovaris? A modernizáció útjáról és a rajta vándorló emberről. Bp.: Scientia Humana, 1995. 49-60. old.

Ez utóbbi olyan identitást kezel, amelyet a felek korábbi hatásgyakorlásának történelme határoz meg, függetlenül attól, hogy melyikük milyen hivatalt tölt be - a bürokratikus hatásgyakorlás, ellenkezőleg olyan identitást menedzsel, amely abban a pillanatban áll elő, a pillanat történelmi előzményeitől függetlenül, amikor a hatást gyakoroló, ill. a hatást elszenvedő feleket egymással komplementer hivatalra nevezik ki, és megszűnik abban a pillanatban, amikor bármelyiküket a maga hivataláról leváltják.

Minél inkább arról a vonatkozásáról van szó a második modernizáció egyetemének, amelyet a 8. tézis a tömegtermeléssel hoz összefüggésbe, annál inkább a bürokratikus igazgatás az, amely megfelel neki. Másfelől mindaz, ami az egyetemet a tudást hordozó elit kiképezésével hozza vonatkozásba, a kapcsolati hatásgyakorlás főlényét mutatja a bürokratikus igazgatással szemben.

Ahhoz, hogy a második modernizáció egyeteme az elit tömegtermelését valósítsa meg, szerkezetében és működésében *a bürokratikus igazgatásnak és a kapcsolati hatásgyakorlásnak egymással egyensúlyt kell tartania*: a tudás-elit tömegtermelésében a kiképezett terméknek egyszerre kell csereszabatosnak és megkülönböztetettnek lennie (vö. a 6. tézissel).

Jó egyetem működésének további feltétele, hogy amikor a bürokratikus és a kapcsolati tranzakciókban szociális identitás képeződik és nyilvánul meg, ez elválaszthatatlan legyen tudás képeződésétől és megnyilvánulásától.

A bürokratikus igazgatás és a kapcsolati hatásgyakorlás egyensúlyának az egyetemen kialakult a rendszere:

- a. a vizsgák, pályázatok, osztályzatok, bizonyítványok rendszere megvalósítja a bürokratikus igazgatást, amely azáltal kedvez a tömegtermelésnek, hogy valahányan csak teljesítik egy kategória formai kritériumait, azok mind csereszabatos képviselői ennek a kategóriának;
- b. a mester és a tanítványok viszonya megvalósítja a kapcsolati hatásgyakorlást, amely egy szuverén, mert önmagát megalapozó kiválasztódás révén kedvez az elitképződésnek: a mester kiválasztja a hallgatók közül a maga tanítványait, olyan kritériumok mentén, amelyeknek egyedül az ad érvényt, hogy olyan mesternek a kritériumai, akit a tanítványok választanak ki a tanárok közül a maguk kritériumai szerint mesternek.

Az egyetemen ma végbemenő folyamatok mégsem kedveznek a 14. és a 15. tézisben megjelölt két feltétel kialakulásának:

- a. A bürokratikus tranzakciók akkora túlsúlyban vannak a kapcsolati tranzakciókkal szemben, hogy ez utóbbiak még fel nem számolt megnyilvánulásait sorra bürokratikusként szabályozza a rendszer.

Jól példázza ezt a „doktori iskolák” esete. Egyetemi hagyományok szerint a kapcsolati interakcióknak különösen magas szintjét képviselték azok az esetek, amikor a különösen nagy tudású és nagy kapcsolati hatóképességgel is megáldott mester körül iskola alakult ki. Az egyetem mai hivatali rendszerében mármint a doktori képzés alakzatai között szerepel a doktori iskola, s az iskola vezetőjévé meghatározott előírások teljesítésének feltétele mellett *kinevezik* az embert: egyikét vagy másikat azoknak, akik az egyetemi hivatalban az egyetemi tanár hivatalát viselik.

- b. A bürokratikus tranzakciók túlsúlya következik abból, hogy e tranzakciók rendeltetése meghatározóan az **igazgatás**, és egyre csökkenő mértékben annak - szociális identitásnak és tudásnak - a **kiképezése**, amit igazgatni kell.

- c. Azok a tranzakciók, amelyek nem az igazgatással függenek össze, hanem az igazgatandó tudásnak és szociális identitásnak a kiképezésével, egyre inkább lerövidülnek, virtuálissá vál-

nak, azzal a perspektívával, hogy az oklevél megszerzésével kapcsolatos tranzakciók formájának a jelzései csökevényesedjenek.⁷

A jelzésszerűvé csökevényesedés tendenciájának kedvez, hogy olyan tranzakciókról van szó, amelyek egyszersmind emberi tőkével kapcsolatos ráfordításoknak és hozamoknak jelentik a váltakozását (vö. 5a. tétissel), a ráfordítások csökevényesítéséhez ezért haszonmaximalizáló érdek fűződik a tranzakció valamennyi partnerénél, akik így *egymás cinkosaként működnek együtt egy látszatvilág kiépítésében és működtetésében*.

A haszonmaximálás **kölcsönös cinkossága** az emberi tőkével való gazdálkodásban azzal kapcsolatosan működik, hogy a tudás és az oklevél itt aszimmetrikus módon vannak reprezentálva: kevesebb pénz, idő és egyéb erőforrás ráfordításával kevesebb tudás állítható elő, ám ugyanannyi oklevél - ugyanakkor a magasabb szintű oklevélnek éppúgy több a pénzben számítható hozama, mint a magasabb szintű tudásnak.

Ez így van az egyén szintjén, aki éppúgy kinevezhető illetékes - mégpedig nemcsak az olyan bürokrácia által, amelyet költségvetési szerv működtet, hanem olyan által is, amelyet a versenyszféra, - ha oklevelét mutatja fel, mint ha tudását, miközben oklevelét kevesebb önerő (idő, pénz) felhasználásával is meg tudja szerezni. S ugyanígy van az állam szintjén, amely ezáltal megvalósíthatja minden pénzügyi kormányzat álmát: hogy kevesebb pénzből jobb statisztikai adatokra fusson, jelesül az iskolázottság tekintetében. Eközben az állam és az egyén erre nézve való közvetítője, az egyetem éppúgy partnere az államnak a kölcsönös cinkosságban, mint az egyén, akit pedig éppúgy megkárosít, mint az állam.

A felek kölcsönös cinkosságát nem egyszerűen a tőkegazdálkodást általánosan jellemző nyereszkeskedési vágy foglalja keretbe, hanem az a sajátos helyzet, amelyet a tőkegazdálkodás globalizációja teremt az emberi tőkével való gazdálkodás számára: az **elme-elmenés** (brain-drain), amelynek gyakorlata egyfelől lehetővé teszi, hogy egy regionális gazdaság (az, *ahova* az „elme elmegy”) anélkül húzzon hasznot emberi erőforrásból, hogy kifejlesztésére a szükséges tőkét ráfordította volna - másfelől lesznek régiók (azok, *ahonnan* az „elme elmegy”), amelyek ilyen ráfordításuk hasznát nem tudják élvezni, mert a beruházás másutt hasznosul. Egymással ellentétes okból, de mind az elme-elmenés haszonélvezőinek, mind kárvallottjainak pólusán erősen csökken ezért a rendelkezők hajlandósága arra, hogy emberi tőkébe investáljanak.

Ennek nyomán radikálisan csökkenne a régiók mindkét típusában az a kompetencia, amelyet egy kibontakozó **tudásgazdaság** erőforrásként tudna használni.

Az elme-elmenés nyomán fellépő érdek és a tudásgazdaság kibontakozásának érdeke között fellépő markáns ellentét olyan válsághoz vezetne, amelynek kezelésére egyelőre nem ismerjük az eszközöket.

A kompetencia kettősségével, a további kettősségeknek erre épülő, a fentiekben bemutatott rendszerével lehetővé válik olyan látszatok kiépítése, amelyek mögé ideig-óráig elrejtethető az előző tételben mondott érdekellentét megnyilvánulása. Ezzel késleltethető a válság fellépése.

De csak késleltethető: a tudásgazdaság kibontakozásának érdeke mindenképpen érvényt fog szerezni magának, de nem mindegy, hogy úgy alakul-e, hogy az egyetemek révén fogja magát érvényre juttatni, vagy hogy a transzformálódó egyetemek ellenére.

⁷ Ennek néhány tipikus példáját mutatja be a *Népszabadság* 1999. december 1-i számában megjelent „Nyílt levél a rektorhoz papírosokról meg Arkhimédész versének kijavított formájáról” c. cikkem.

Nyílt levél a rektorhoz

Papírosokról meg Arkhimédész versének kijavított formájáról⁸

Prof. Mészáros Rezső úrnak
A Szegedi Tudományegyetem rektorának

Kedves Rektor Úr!

Őszinte örömmel gratulálok a Szegedi Tudományegyetem rektorává történt megválasztáshoz. Azért őszinte örömmel, mert meghirdetett programoddal lényegileg egyetérték s megvalósításához sok sikert kívánok Neked - s nekünk magunknak, az új egyetem tanárainak, hallgatóinak és mindenkinek, akinek csak köze lesz az *universitashoz*.

Ha most azt írom: „*lényegileg egyetérték*”, a megszorítás nem arra utal, hogy egy s más lényegtelennek mondható dologban nem értek egyet, hanem arra, hogy egyetértésem a programmal annak ellenére áll fenn, hogy más nézőpontból tekintek közössé lett egyetemünkre, mint - vélhetően - Te. Kétszeresen is másból.

Először is, Te már rektora voltál egyetemünk egyik jogelődjének (az egyelőre ismertebb nevű József Attila Tudományegyetemnek), amikor én elkezdtem tanulni ezen az egyetemen... Na nem diákként, hanem tanárként, az egyetemen való közlekedésnek a szabályait, amelyek derekasan megváltoztak a diákkoromban használatos KRESZ-hez képest, mire az öt évvel ezelőtt indult szegedi közgazdászképzésbe meghívtak a *gazdaságpszichológia* oktatására.

A másik különbség már ennek a tudománynak abból a sajtószerúségéből adódik, amelynél fogva az egyetemi oktatás nem akkor kezdi érdekelni, amikor azon belül tantárggyá lesz. A gazdaságpszichológia számon tartja, hogy egy, az oktatást is meghatározó fejleménynek köszönheti, hogy ő maga egyáltalán megjelenhetett tudományként, mégpedig: hogy olyan viszony mellett, amikor *a lelki jelenség a gazdasági folyamatokat csak kíséri* (mint pl. a gazdálkodó elégedettsége vagy elégedetlensége velük), megjelenik és egyre nagyobb tért nyer az a viszony, hogy *a gazdálkodó ember lelki folyamatai bele is kapcsolódnak a gazdasági történésekbe, segítve vagy akadályozva ezek lefolyását*. Amíg ez utóbbi viszony nem létezett, gazdaságpszichológiára sem volt szükség, hogy tanulmányozza - amikor viszont megjelent ez a kutatási tárgy, a gazdaságpszichológia azt állapította meg vele kapcsolatban, hogy a gazdasági-társadalmi rendszer a maga működésének ezekkel az *emberi feltételeivel* ugyanúgy bánik, mint ahogyan a modernizáció korábbi szakaszában a működés *anyag feltételeivel*: hogy a természet által nyújtott feltételből előbb *legyártja* azt, amelyet azután majd használni is tud, s hogy *az oktatás lesz ez a gyártási folyamat*.

Szónokinak tetszene a kérdés, hogy ennek micsoda is a terméke: mi más lenne, mint a *szakember*, s ez vajon mi más, ha nem annak a tudásnak és készségnek a hordozója, amelyet szakemberek korábbi nemzedékeitől egyebek között éppen az egyetemen vesz át?

Néhány évvel ezelőtt, amikor a vállalkozásoknak jött el az évadja, Buda Bélával, Popper Péterrel és Ranschburg Jenővel szakemberképző vállalkozásba akartunk fogni: közös tudományunk, a pszichológia már egyetemet végzett ifjú szakembereinek kínáltunk kiegészítő szaktudást, olyan ismereteket, amelyekről biztosan lehetett tudni azt is, hogy a pszichológia

⁸ Megjelent: *Népszabadság*, 1999. december 1.

mai egyetemi képzőhelyei nem kínálják fel a tanulóiknak, meg azt is, hogy a modernizáció útján továbbhaladó világ el fogja várni azoktól, akiket pszichológusként fog alkalmazni. Hogy ajánlatunknak e kettős vonatkozása mennyire jutott el azok tudatához, akiknek az ajánlatot címeztük, ezt nem tudom. Abban azonban nem tévedhetek nagyot, ha azt hiszem, hogy társaimról köztudott volt, hogy olyan szaktudás hordozói ők a pszichológián belül, amelyet - így vagy úgy - érdemes átvenni tőlük. Ehhez képest vállalkozásunk paradés bukást könyvelhetett el: az érdeklődők mind azt tudakolták, hogy az egyetemet kiegészítő *tudás* mellett milyen kiegészítő *diplomát* kínál.

Lehetséges vajon, hogy az egyetemi nagyüzem gyártmánya nem is a tudásnak és készségnek a hordozója, hanem a - diplomáé? Elvégre amikor eljön az ideje, hogy termőre forduljon az a rengeteg idő és egyre több pénz, amit az egyetemi hallgató *befektet* a maga legyártásába, akkor az, mekkora haszonnal térül meg ez a befektetés, elsősorban azon múlik, milyen diplomát tud felmutatni az alkalmaztatásra pályázó, s legfeljebb csak utóbb, csak másodsorban azon, hogy milyen szaktudást.

Mindenesetre biztató, hogy az, aki a diplomát az Ecserin vásárolja, tehát olyan helyen, ahol semmi szaktudást nem társítanak hozzá, nem számíthat nagyobb üzleti sikerre, mint az, aki esetleg Buda Bélától, Popper Pétertől, Ranschburg Jenőtől szerzett szaktudását úgy próbálná a piacon hasznosítani, hogy nem kap mellé tőlük diplomát. Ugyanakkor aggodalomra adhat okot, hogy az egyetemi gyártmány hasznosulása olyan piaci rendszerben történik, amelynek ma már a legriválisabb ügylete, hogy *papirosért papírt vehetek, ezért pedig majd még újabb papirost*. Így vehetek pénzért értékpapírt, amelyért aztán, ha a tőzsdén számomra szerencsésen alakulnak a dolgok, később majd még többet kapok pénzből, ebből a sajátos papirosból, amelynek ma már nem csak aranyfedezetet, de árufedezetet sem kell felmutatnia ahhoz, hogy értéknek ismerjék el. Elég az *állam* tanúsítványa, hogy a kérdéses papír valódi értéket képvisel. Kérdés, persze, mi tanúsítja ugyanezt arról a további papirosról, ami maga az állami tanúsítvány?

A kérdés úgy jön levelem tárgyához, hogy egy egyetem diplomájáról ugyancsak az állam tanúsítja, hogy valódi értéket képvisel. Mármost az állam működésének van egy elve, amely hosszú történelmi haladás vívmánya, s így feladni semmiképpen nem szabad (nem is lehet), de látni kell, hogy e működésnek nem csak előnyei, hanem hátrányai is abból fakadnak, hogy *a törvény előtt mindenki egyenlő, aki bizonyos formai kritériumoknak megfelelő teljesítményt produkál*.

Ez ellen a formalizmus ellen egyébként nincs több kifogásom, mint Karinthy Frigyesnek, aki megírta, hogy amikor Arkhimédész a tételét, mely szerint „Minden vízbe mártott test a súlyából annyit vesz...”, beküldte egy lapnak, akkor ez a szöveget csekély kiigazítással közölte, mert, mint a főszerkesztő rámutatott, modernebb felfogásunknak az eredeti konzervatív rímnél jobban megfelel ez az asszonánc: „Minden vízbe mártott test a súlyához annyit nyer...”

Vagyis kifogásom csak annyi, hogy, úgy látszik, nem minden a forma. Bízom benne, hogy a Szegedi Tudományegyetem megőröklí azokat a mechanizmusokat s a működtetésükhöz szükséges belátást, amelyekkel elődei védték magukat a gikszerektől, melyeket a formák megkerülhetetlen működtetése kikerülhetetlenül okozna. De a felsőoktatás új szerkezetiben a régi mechanizmusok esetleg csak azután működnek tovább, ha már bejáratódtak.

Hogy mi történhet addig, amíg a bejáratódó mechanizmusok még csikorognak, elmondom a magam tapasztalatát. Erre úgy tettem szert, hogy engem egy olyan részlege hívott meg az egyetemnek, amelyről köztudott volt, hogy csak ideiglenesen tartozik az Állam- és Jogtudományi Karhoz, mert az Egyetemnek, a Karnak és ennek a részlegnek - egy közgazdasági tanszékcsoporthoz - közös érdeke, hogy utóbbi a JATE önálló karává legyen abban a folyamatban, amelyben a JATE egésze majd a Szegedi Tudományegyetem részévé. Az ilyen

átlényegülés szintén úgy történik, hogy a reá kiszemelt részleg kap egy papírt, amellyel az állam tanúsítja róla, hogy - esetünkben - a József Attila Tudományegyetem Gazdaságtudományi Karává van *kinevezve*.

A kinevező okmány elnyeréséhez, persze, hosszú az út, s a mondott szigorú formák szegélyezik, akár szabályzat rögzíti azokat, akár csak a minta, melyet utánózni kell, ha az ember el akarja nyerni a papírt, amely tanúsítja, hogy ami előállott, az *olyan, mint...*

Hogy olyan legyen, mint egy egyetemi kar szokott lenni, ahhoz szükség van, hogy tanárai között kellő arányban szerepeljenek olyanok, akik birtokában vannak a papírnak, amelyen az államfő aláírása tanúsítja, hogy ők professzorok, ehhez pedig már megelőzőleg kellene további tanúsítványok arról, hogy a papír felmutatója habilitált, hogy a Magyar Tudományos Akadémia őt legalábbis a maga doktorává nyilvánította stb. Szükség van továbbá meghatározott darabszámnál nem kevesebb tanszékre, a tanszékek élén olyan vezetőkre, akik pályázat útján nyerték el előírt tanácsok szavazatainak előírt arányát s ennek nyomán a papirost, amellyel kineveztetnek erre a hivatalra.

Szükség van továbbá meghatározott nevet viselő bizottságokra és tanácsokra, így például Tudományos Tanácsra. S ha már visszakanyarodtunk a tudományhoz, essék szó egy további kellékről: szükség van a tudósképzésnek egy doktori iskolájára, amelynek révén a majdani kart az elnyert papiroknak egy további darabja arra jogosítja fel, hogy diplomásokat tudósjelölt *doktoranduszokká*, ezeket pedig a megszabott idő elteltével tudós *doktorokká* nyilvánítsa a megfelelő tudományág - esetünkben a *közgazdaságtan* - területén.

Most, mikor felidézem, hogyan vettem jómagam cselekvő részt ennek a sokemeletes formának az előállításában, rá kell jönnöm, hogy közreműködésem csak részben volt helyénvaló: a jövőbeli Karhoz tartozó professzorok, MTA-doktorok számát *megdupláztam* ugyan, de közben sok gondot okoztam annak a formatervezőnek, aki a kinevezendő kar kinevezendő dékánjaként egyre nehezebben viselte félreértésemet, amelyet az okozott, hogy az általa kivitelezett stíluselemek névrokonságot tartottak olyasmivel, ami egy tudományegyetem *valódi* működéséhez nélkülözhetetlen.

Például ahhoz, hogy egy egyetem tudományt műveljen, hasznos lehet egy Tudományos Tanács, amelyben az egyetem vagy egy kar vezető kutatói időről időre összejönnek, hogy együtt megvizsgálják, hol tart a kutatás, és ötleteljenek arra nézve, mit lenne érdemes változtatni a folytatás hatékonyságára tekintettel. Mármost kari tudóstársaimmal együtt én a nélkül voltam több mint egy éven keresztül tagja egy ilyen Tudományos Tanács *névrokonának*, hogy egyszer is összejöttünk volna - de miért is kellene egy állami papiros kellékeinek összejönni egymással?

Aztán itt van a doktori program. Ennek én vezetem a gazdaságpszichológiai alprogramját, de az egésznek is én vagyok kinevezve a programvezetőjévé. Kérdés, mi van kinevezve programmá, a helyett, amit velem együtt a két másik alprogramvezető is fontosnak tartott a maga képzési tervébe belevenni. Amikor ezeket kialakítottuk, velem együtt őket is, gondolom, az az evidencia vezette, hogy egy induló karnak mindennél nagyobb esélyt ad, ha a maga stratégiai elgondolásába beleillő kutatómunkára maga neveli ki azokat a tudósokat, akik ezt a kutatómunkát majd a diákok bevonásával végezni fogják. Egyszer egy tanácskozással készülve a magam emlékeztetésére át akartam lapozni a program szövegét, amelyről úgy gondoltam, hogy amúgy ismerem, hiszen részt vettem az összeállításában. Persze, én akkor még nem tudtam, hogy egy PhD-program helyett a *névrokonát* állítottuk össze akkor a későbbi kar későbbi dékánjával. Amikor aztán láttam, hogy az egyeztetett szövegből utóbb hármunk bármelyikének megkérdezése nélkül mit formált - egy igazi *formabűvész* bravúrával - az ambíciózus tisztviselő, éppúgy estem egyik ámulatból a másikba, mint alkalmasint Arkhimédész tette

volna, ha tényleg szembesült volna a Karinthy kitalálta ambiciózus főszerkesztő tudományos tételével.

„Minden vízbe mártott test a súlyához annyit nyer...”

Persze, egyetemünknek ebben a részlegében, mely végül is a szükséges formák felvonultatásával beszerezte az őt Karrá kinevező papírt, a hallgatók a diplomával együtt a legtöbb tanártól annak helyes tudását is elnyerik, hogy „hogyan is szól Arkhimédész tétele”. Mégis okom van rá, hogy megfogalmazzam a kérdést: Miközben tudomásul vesszük a papiroshoz szükséges papíros kellékek megkerülhetetlen formalizmusát, van-e működő mechanizmusunk, amely intézményesen garantálná, hogy vele szemben a szakemberképzés tartalmi szempontjai is mindig érvényre jutnak? Mert amúgy ettől függ meghirdetett programod legfontosabb esélye a sikerre.

Hadd mutassam be ezt az összefüggést frisskeletű egyetemi tapasztalataimnak egy további darabjával illusztrálva:

„Tovább kell folytatni a rugalmasságot és a reagálóképességet segítő (ez által az egyetem gazdasági kondícióit is javító) új képzési programok kidolgozását és bevezetését” - olvasom e programban, majd mindjárt utána még ezt is: „Növelni kell a tananyagok euro-kompatibilitásának mértékét.” Amikor két évvel ezelőtt megpályáztam a JATE akkor létrehozott Gazdaságpszichológiai Tanszékének vezetői pozícióját, pályázatom megfogalmazásakor éppen ez a két szempont vezetett. Az a helyzet, hogy Nyugat-Európa legtöbb közgazdász-képző egyeteméhez és főiskolájához képest 5-15 éves lemaradást lehetett volna behozni, ha Magyarországon is megindulhatott volna kutató és praktizáló gazdaságpszichológusok képzése. S ha egy ilyen szak alapításával és megindításával az ország egyetlen gazdaságpszichológiai tanszéke éppen a JATE-n állt volna elő, ez egyúttal jelentősen növelte volna a Szegedi Tudományegyetem esélyét, hogy a maga előnyére kezelje a kettős ellentétet: azt amely a közgazdasági képezdék növekvő száma és a demográfiai okokból szűkülő diákpiacon áll fenn - és azt a másikat, amelyben azért találja magát az új Gazdaságtudományi Karral bővült egyetemünk, mert gyártnmányát egy olyan munkaerő-piacon kell kínálnia, amely a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen, a Budapesti Műszaki Egyetemen, a Pénzügyi és Számviteli Főiskolán, a Janus Pannonius Tudományegyetemen, a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen, a Kossuth Lajos Tudományegyetemen, a Külkereskedelmi Főiskolán és az összes többi képzőhelyen diplomát szerzett közgazdászokkal már telítődött. A gazdaságpszichológusi képesítés megszerzését induláskor egyedül a mi egyetemünk tudta volna ajánlani, a többi képzőhely pedig később is csak annyiban, amennyiben az általunk kialakított feltételekhez idomulni tud.

Múlt idejű feltételes módba pedig azért kell tenni ezt az egészet, mert egy ilyen lehetőségeket hordozó Gazdaságpszichológiai Tanszéknek *névrokona* az, aminek tanszékvezetője lettem: a karrá lételeért erőfeszítéseit tevő Tanszékcsoporthelyiségei közül egy szoba, amelynek ajtaján tábla hirdeti közös nevüket, a szobában levő íróasztalok egyikének a fiókjában címeres pecsét is van ugyanazzal a névvel, mint ami a táblán olvasható, meg fejléces papírokon és borítékokon ugyanebben a fiókban. Megjegyzem, amikor ezeket a fejléces papírokat arra használtam, hogy megírom rájuk azokat a leveleket, amelyekkel a gazdaságpszichológusok mondott képzését meg akartam szervezni, akkor a Tanszék egész költségvetése arra is csak szűken volt elég, hogy a fejléces borítékokra a szükséges bélyeget rányaljam. De hát minek egy *stíluselemnek* olyan költségvetés, amely célokhoz forrást rendel? Vagy például a vezető mellé munkatársakat: ezeknek száma az általam vezetett *kellék* esetében **0**, hacsak nem számítom azt a kolleginát, aki a tanszék szabad félstátuszára lett kinevezve, s különben a maga dolgát, mondják, rátermetten teszi, csak éppen ennek a dolognak a gazdaságpszicho-

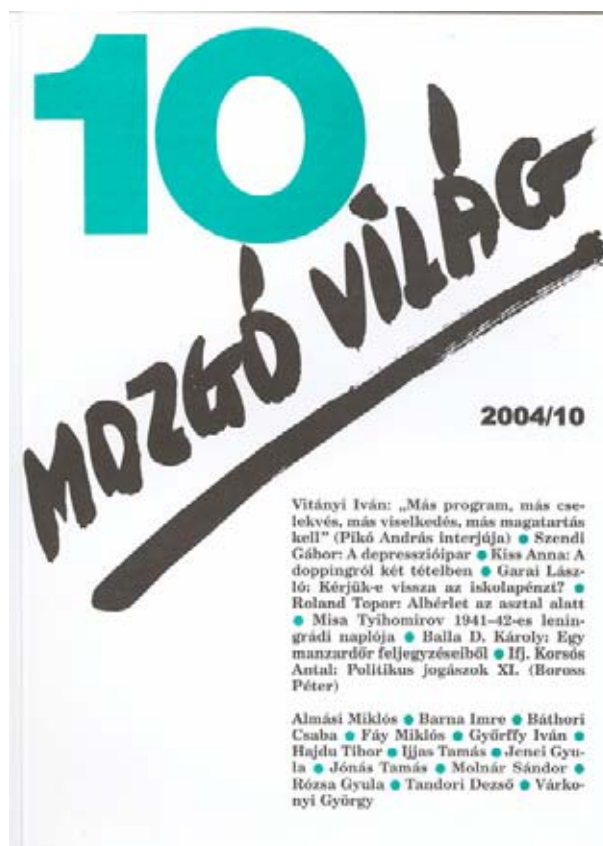
lógiahoz annyi köze van, mint ha a te földrajztudományi team-edbe azzal helyeznének el egy régészt, hogy ő is *épp eleget vacakol földdel...*

Kedves Rektor Úr!

Bízom benne, írtam fentebb, hogy a Szegedi Tudományegyetem most létrejövő hatalmas szerkezetében lesz mechanizmus, amely ezeket a problémákat intézményesen kezelni tudja majd. Ugye a diákok is bízhatnak ebben s ugye mindenütt a most létesülő univerzitások univverzumiában?

Tisztelettel üdvözöl

Garai László

Kérjük-e vissza az iskolapénzt?⁹

Ez a tanulmány nem arról fog szólni, amiről szólani látszik.

.oOo.

Egy hónappal az egyetemi integráció - adminisztratív - megvalósulása előtt a *Népszabadság* leköszölt egy nyílt levelet¹⁰, amelyben megkérdeztem egyetemem rektorát: vajon lesz-e annak a nagyüzemnek, amely az egyetemekből és a főiskolákból szerveződik, olyan szerkezeti eleme, amely intézményesen garantálni tudná, hogy két gyártmánya, a tudás és a diploma valamiképpen megőrizze azt a kapcsolatot, amely valamikor magától értetődően állott fenn közöttük.

A levélváltásban mindketten ravaszkodtunk: a rektor úr válasza személyemről szólt megtisztelően, nem pedig a dologról megnyugtatóan vagy együtt nyugtalankodva velem - de már az én kérdésem is, miközben a jövőről kérdezett, aggodalmamat tulajdonképpen az váltotta ki, hogy az integrálódásnak még előtte álló egyetemen sem láttam ilyen intézményes garanciát. Előhozott példáim mind arról szóltak, hogy a diplomaadás formáit egyre kevésbé szervezik a képzés tartalmi és egyre inkább további papírok formájával kapcsolatos megfontolások: olyanok, hogy a diplomaadáshoz milyen (akkreditációs) papírt kell megszereznie az egyetemnek, s hogy a diplomaadásra feljogosító papír elnyeréséhez milyen (habilitációs eljárás sikeréről, egyetemi tanári kinevezésről, Széchenyi-ösztöndíj elnyeréséről, a Magyar Tudományos Akadémia tagjává, de legalábbis doktorává minősítésről szólót) azoknak, akik ezen az egyetemen tanítanak, s akiknek majd e papírjai, nem pedig tudása szolgál alapul, amikor egyetemüket, karukat, tanszéküket hivatalok vagy bizottságok megítélik.

Jó okom volt rá, hogy ez aggodalmamat kiváltó tüneteket a magam egyetemén belül is a magam - éppen önálló karrá lett - részlegének életéből vegyem. Az a helyzet, hogy korábban egyetemi tapasztalatokat Magyarországon csak diákként szerezhettem annak idején, tanárként pedig csak külföldi (francia, szovjet, amerikai) egyetemeken. Az az egyetem, amelynek rektorát megszólítottam a *Népszabadság*-ban, számomra akkor merőben új munkahely volt, ahol látásomat még nem tompíthatta megszokás, s ezért észrevehettem - gyorsan növekvő döbbenettel - mily kevésbé hasonlít ez a világ arra, amit valamikor ehhez a szóhoz kapcsolt az ember: „egyetem”.

Mégis, sajnálom, hogy újabb keletű tapasztalataim helyszínéről „szivárogtattam ki” titkokat arról, miképpen állítunk elő olyan formákat, amelyek szükséges kellékei papíroknak, de amelyek mögül egyre inkább kikopik a tudás átadásával és megszerzésével összefüggő tartalom. Nem azért sajnálom, hogy így történt, mert utána úgy jártam, ahogyan több mint félszázaddal azelőtt egyszer. Amikor elemi iskolába jártam, még külön tantárgy volt a szépírás, s engem egyszer csúnya írásomért beültettek a számárpadba. Most is ez történt: a *Népszabadság*-ban megjelent csúnya írásomért beültettek a szégyenpadba. Az egyetemi, elsősorban a kari vezetés: addig is, amíg majd jogszerűen ki lehet csapni Kari Tanácsból, bizottságokból, innen-onnan, ahol szavam lehet, karanténba helyeztek - szintén jogszerűen, de ténylegesen az *omerta* megsértéséért.

⁹ Megjelent: *Mozgó Világ*, 2004 október, 35-47. old.

¹⁰ 1999. december 1-i számában: „Nyílt levél a rektorhoz papirosokról meg Arkhimédész versének kijavított formájáról”

Kijé (!) a nagyravágyó professzor?

Ám, mondom, nem ezért sajnálom, hogy „állatorvosi lóként” használtam a szerveződő egyetemi kart. Azért és akkor kezdtem sajnálni ezt, amikor láttam, hogyan reagálnak cikkemre más egyetemekről kollégák, barátok és felebarátok, ismerősök és ismeretlenek, akik odajöttek az utcán, megkerestek telefonon, küldtek e-mailt, egyikük még postai levelet is, s mondani-valójukat így kezdték: „Az semmi, amit ír(sz), tudná(d) csak, hogy minálunk mi van!” - s ezzel hozzáfogtak, hogy tudassák.

Volt, aki csak annak a másoddiplomázó, negyedéves hallgatónak az esetét beszélte el, aki dolgozatában ezt a szót „senkié” így írta: „senkijé”. Tanára megrökönyödve kérdezte: „Biztos benne, hogy ezt így írják, Doktor úr?” Amire az első diplomája mentén már doktor úr tüstént átlátta, miről lehet szó: „Bocs, tanár úr, gondolhattam volna, hogy „ly”-nal kell írni”.

S volt, aki egy jó nevű professzorról tudósítva próbálta a maga történetével túlcitálni az enyémet azoknak a „tapasztalatcseréknek” egyikén, amelyekre tudományos tanácskozások szünetében tartott kávézások vagy utána való együttes sörözések adják az alkalmat. Az ilyen beszélgetések kialakult forgatókönyve szerint valamelyikünk elmond egy történetet arról, hogy az ő egyeteme hogyan próbál boldogulni, s mivel az ilyen történetekből sosem hiányoznak az egyetemhez valamelyest méltatlan trükkökről szóló tudósítások, a hallgatóközönségből mindig akad, akit ez a kellék arra hív fel, hogy a történet végét éppen csak kivárva belekezdjen a maga históriájába. „Az semmi! Nálunk...” - ez a történetindító motívum majdnem olyan kötelező stíluselem az ilyen mesékben, mint volt a régiekben az „Egyszer volt...”.

A narráció professzora egy ugyancsak jó nevű egyetemen igen ambiciózus tervekkel nyerte el egy újonnan létesített földrajz-tanszék vezetőjének állását. Az ambiciózus tervek az EU-hoz való csatlakozásunkkal és országhatárokat máris átszelő régiószerveződésekkel állottak kapcsolatban, és amikor a professzor úr beköltözött abba a csinos szobába, amelynek ajtaján tábla hirdette a tanszék nevét, egy másik meg a tanszékvezető egyetemi tanárét, akkor igazán nagy munkakedvvel fogott hozzá terveinek realizálásához. Íróasztalának egyik fiókjában fejléces papírokat talált, amelyekre megírta a leveleket mindazoknak, akiket a közösnek tervezett munkába meg akart hívni, másiból címeres pecsét került elő, amely a levélnek talán szükséges többletteljesítést kölcsönzött. Amikor azután munkájának ezzel az első lépésével elkészült, volt része meglepetésben: kiderült, hogy tanszékének egész évi költségvetése arra is csak szűken elég, hogy az ugyancsak fejléces borítékokra a szükséges bélyeget rányalja.

Ennek a történetnek az elbeszélője itt megjegyezte, hogy nem vádolható azzal, hogy túlozna, holmi tanszéki elfogultságtól engedve magát elragadni, hiszen ő nem tartozik a tanszék állományába. Annál is kevésbé tartozhatna oda, tette hozzá, mert a tanszéknek nincsen állománya, hacsak nem számítjuk azt a kollégát, aki a tanszék szabad félstátuszára lett kinevezve, s különben - régész. „Amikor aztán a professzor úr fel akarta lármázni emiatt a Kari Tanácsot (hogy, aszongya, neki az Egyetemi Tanács által jóváhagyott terveihez olyan munkatársakra van szüksége, akik a földrajztudományban honosak), a dékán leszögezte, hogy egy régész is épp eleget vacakol földdel... Így a hozzáértő dolgozó nép okos gyülekezetében a kérdést letárgyaltnak vettük” - mondta az elbeszélő.

Az elbeszélés iróniája azt róttá fel a tanszékvezetőnek, hogy nem volt képes felfogni, hogy más egy tanszék és megint más egy tanszék neve: „Az előbbi viszi a pénzt - az utóbbi meg hozza”. Persze, a tanszék nevéhez hozzá kell rendelni egy tudós jól csengő nevét, meg azokat a címeteket, amelyekről az jól cseng - de abból csak baj van, ha a neve helyett magát a tudóst rendeljük a mondott kellékhez, aki ez összeegyítéstől majd nekiáll valódi eszközöket követelni olyan célokhoz, amelyek pedig maguk csak annyira valódiak, mint ennek az egész kelléktárnak a többi stíluseleme.

Miután a professzor úr összetévesztette egy tanszékkal a tanszék nevét, s ami még súlyosabb, saját magával a saját nevét - folytatódott a tudósítás, - most duzzog és vádaskodik: a dékánt okolja, amiért ő meg akart indulni az úton és beverte a fejét a díszletbe, amelyre az fel volt festve. Mintha direkt azért festették volna fel, hogy ő személy szerint beverje a fejét. Pedig hát beláthatta volna, hogy ő személy szerint senkit sem érdekel. Feladatát a mondott földrajz-tanszék élén Caligula császár kedvenc lova is elláthatta volna, ha az antik államfő nem konzulnak nevezte volna őt ki annak idején, hanem olyan, a római hatalmi struktúrában kevésbé szokásos neveket osztott volna le rá, mint „MTA-doktor (DSc)” meg „Széchenyi-ösztöndíjas” és „habil. dr. Ez Meg Ez egyetemi tanár”. Sőt - tette hozzá még narrátorunk a történetéhez - talán jobb is lenne egy ilyen hordozója a formáknak, most, hogy ezeknek elismeréseképp az állam Megfelelőnevű Bizottsága kiadta a papírt arról, hogy az elbeszélte képzőhely a továbbiakban maga is kiadhat papírokat, amelyek majd ezek felmutatóját hozzásegíthetik, hogy idővel újabb papírt nyerjen el arról, hogy beiktatták őt egy hivatalba, ahonnan azután majd ő is kibocsáthat papírokat. Vélhetően Caligula konzulja nem magyarázgatná a Kari tanácsban, ahogy ezt, hallottuk, a geográfus gyakran megteszi, hogy nem elég, ha hallgatóinak végül hivatalt ad az egyetem, az sem árt, ha észt is ad hozzá.

A történetet végighallgatók közül ezúttal egyikünk sem vállalkozott, hogy azt túllicítáló szövegbe fogjon: „Ez semmi...”

Valahogyan mindannyian azt éreztük, egyetemi emberek, hogy ez nem semmi.

.oOo.

Nos, igen: igazságtalan voltam az Egyetemmel, amelynek rektorával leveleztünk a Népszabadság-ban; megkövetem a Kart, amellyel, és dékánját, akivel kapcsolatos tapasztalataimat akkor megírtam. Amit írtam, igaz volt - de igazságtalan!

A történet már nem az én egyetememről szól, hanem az univerzitások egész univerzumáról.

Mi történt ezzel a világgal? Egyetemi emberek könyvben erednek a kérdés nyomába¹¹, a népszerű hetilap fórumot ad az egyetem sorsában érdekelteknek, hogy egymással csaknem egy éven át ütköztessék válaszaikat e kérdésre.¹² A minapi titokból lassan közhely lesz.

Engem a kérdés közelebbi szakmámnak, a gazdaságpszichológiának nézőpontjából érdekelt. A gazdaságpszichológia egyik legfontosabb kérdése: hogyan bánunk az emberi erőforrással. Válasza pedig erre a kérdésre azt állapíthatja meg, hogy amiképpen a modernizáció időszakában az ember nem elégszik meg többé gazdálkodásának azokkal az **anyagi feltételeivel**, amelyeket készen talál a világban, hanem *gyártani kezdi ezeket a feltételeket*, egy **második modernizáció** időszakában hasonlóképpen kezd banni a gazdálkodás **emberi feltételeivel** is: ezeket is egy gyártási folyamatban állítja elő, egy tőkegazdálkodás logikája szerint fordítva rá pénzt.¹³

Ez az összefüggés az, amelynek mentén nem is olyan régen még tudni véltem, hogy mi a baj a felsőoktatással: a ráfordítási hajlandóság fogyatékosága. A *Népszabadság*-tól a *Mozgó Világ*-on és a *Kritika*-n keresztül szakfolyóiratokig terjedt azoknak a fórumoknak a köre, amelyek lapátjával egy időben - nyolc-tíz-tizenöt évvel ezelőtt - hánytam a köztudat falára annak

¹¹ Tudásgyár vagy papírgyár, Polónyi István, Timár János. - Bp. : Új Mandátum, 2001.

¹² Az *Élet és Irodalom* 2002 januárjában indította meg a kérdés vitáját, amely hétről hétre, a mondott év végéig tartott.

¹³ Lásd erről részletesebben *Identitás-gazdaságtan: Gazdaságpszichológia másképpen* c. könyvem (Bp.: TAS Kiadó, 2003) „4. A második modernizáció” c. fejezetét.

borsaját, hogy ha Magyarországon például az egy főre jutó fogyasztás csak körülbelül 60 százalékát teszi ki az ausztriainak, akkor ez összefüggésben állhat azzal, hogy Magyarországon az egy főre jutó termelés is csak a fele e hozzánk oly közeli és tőlünk mégis oly távol került ország megfelelő adatának. Ezt pedig, hogy az iparkodás nálunk a felét is alig termi annak, amit Ausztriában, valahogyan összefüggésben láttam akkor azzal, hogy akik minálunk iparkodnak, azok kevésbé iskolázottak, mint akik például Ausztriában próbálnak boldogulni: az egyetemista életkorú népesség ténylegesen egyetemre járó aránya ekkoriban a fele volt az ausztriai aránynak. Ennek az oksági sornak állítottam azután az élére azt a tény, hogy feleannyit költöttünk oktatásra, mint Ausztria.

Hogy az egymásból következő bajok végső oka a ráfordítási hajlandóság fogyatékosága a felsőoktatásban, ezt annál is bizonyosabbnak véltem, mert különféle mutatóink viszonya nem mindig ilyen volt a szomszédunkkal. Amikor 1964-ben Magyarországon az egyetemista életkorú népesség 12 és fél százaléka járt egyetemre, akkor Ausztriában ez az arány még csak 8 százalék volt. Ekkor azonban Ausztriában a kormány nekiállt növelni azt a hányadot, amelyet költségvetési kiadásaiból oktatásra fordított, a korabeli magyar állami és pártvezetés pedig ezzel egy időben erőteljesen visszafogta ezt a költségekét. Amikor azután 1980-ban, tizenhat évvel később a ráfordítások Magyarországon újra elérték korábbi (csúcs)értéküket s ezzel összhangban a mondott arány ismét 12-13 százalékra nőtt, addigra Ausztriában ez már majdnem 24 lett. Tehát miközben Ausztriában ez a nagyon fontos mutató a háromszorosára nőtt, addig Magyarországon - ugyanakkorára, mint amekkora volt.

Mindeközben Magyarország és Ausztria ugyanannak a dilemmának kísérleteztek a megoldásával: kevesebbet költünk-e felsőoktatásra, mert csak ennyire telik - vagy többet, mert csak magasan képzett emberek iparkodása tudja biztosítani, hogy több teljék. Az emberi tőkébe való beruházás dilemmája ez, érveltem azokban a cikkekben két Nobel-díjas közgazdásznak - Theodore W. Schultznak és Gary S. Beckernek - az érveit is kölcsön véve. Az emberi tőke ugyanúgy működik, mint az anyagi, így szólt az érvelés: amit hozzáértő módon ráköltönek, az haszonnal megtérül - s ha a beruházás elmarad, akkor a haszon is kamatostól marad el.

Nem folytatom, már csak azért sem, mert ennek a cikknek a tárgya ezúttal nem az egyetemek és főiskolák anyagi helyzete, hanem a következménye annak, amire ezek az intézmények méltatlan anyagi helyzetükben rákényszerülnek: a csalásnak.

A gordiuszi csomóval együtt még egy csomót átvágnak

Azoknak a nyolc-tíz-tizenöt évvel ezelőtti írásoknak¹⁴ a köztudatot - eufemisztikusan szólva - nem igazán sikerült mélyen átformálniuk. Tűnődöm: nem attól volt-e ez, hogy talán nem volt igazam. Az a dilemma talán nem is létezik.

Vagy ha akkor létezett, mostanra talán sikerült megoldani.

Ha így van, Nagy Sándor módján történhetett a megoldás, a gordiuszi csomó átvágásával: hiába alakult úgy a rendszerváltást követő első tíz évben, hogy az oktatásügyre fordított kormányzati kiadások az eredeti reálérték kétharmadára csökkentek, a kevesebb forrásból a felsőoktatásban a tanulók számát nappali tagozaton több mint a kétszeresére növelték, a levelező, az esti tagozaton, a távoktatásban tanuló diákokat is beleszámítva pedig majdnem a háromszorosára. S azóta? Friss hír az újságban: „Az elmúlt évhez képest az idén 7 százalékkal

¹⁴ Ezek némelyikét összegyűjtve lásd Quo vadis, tovaris? A modernizáció útjáról és a rajta vándorló emberről (Bp.: Scientia Humana, 1995) c. tanulmánygyűjteményem I. kötetében, ill. az Általános gazdaságpszichológia c. egyetemi tankönyv (Szeged: Jatepress, 1997) szöveggyűjteményi részében.

több fiatal kezdte meg felsőfokú tanulmányait...” Pedig - az újság ezt is írja - demográfiai hullámvölgyben vagyunk; vagyis kevesebből „válogatódott ki” az a több.¹⁵

Hogyan sikerült megvalósítani a gordiuszi csomó átvágását? Úgy hogy vele együtt még egy csomót átvágtak: egy csomó diákot, tanárt, a kész diplomások majdani alkalmazóit, a társadalmat.

.oOo.

Az átvágás, az átverés, az átejtés, úgy látszik, divatba jött. A gazdaságpszichológia tudományos tanácskozásain az utóbbi időben a legnépesebb szekció az, ahol megannyi előadás a gazdasági csalással foglalkozik: miért csinálják? hogyan csinálják? Nos, a felsőoktatás intézményei, amikor rákényszerülnek, ugyanúgy csinálják, mint a gazdasági élet egyéb területein működő vállalatok.

Gazdasági csalást kétféle módon lehet elkövetni - mindkét eljárással pénzt érő dolgok minőségének és identitásának a határán mozog a csaló és mozgatja az áldozatát.

Az első eljárásnál veszünk egy jól azonosítható árucikket, amelynek minőségét meghatározott költségráfordítás mellett tudjuk előállítani, s a költség csökkentése érdekében a minőség egyik hordozóját olcsóbbal pótoljuk (pl. presszókávé készítésekor a frissen őrölt babkávét zaccal), vagy éppen helyettesítő nélkül egyszerűen csökkentjük a mennyiségét (pl. a korsó sörét annyival, amennyivel kevesebb kell a sörből, hogy a korsót kitöltse, ha az ital habnak van feltupírozva).

A másik típusú gazdasági csalásnál nem az áru azonosságához illesztjük csalárd módon a minőséget, hanem ellenkezőleg: adott minőségű áruhoz szélhámos módon az azonosságot. Megveszek egy tétel háztartási fűtőolajat, s eladok ugyanannyi ipari fűtőolajat, miközben a kétféle olajnak nemcsak a mennyisége marad azonos, de a minősége is, olyannyira, hogy a kétféle olaj - egyféle. Ám identitásának megváltoztatása után a szőkített olajért sokkal több pénzt lehet kapni, mint amennyit az identitás megváltoztatása előtt kellett érte adni.

A felsőoktatás világában mindkét csalásnak megvan a maga terepe. Az teszi különösen tágassá, hogy az univerzitások univerzuma éppen ott terül el, ahol a csalások elkövetésének is a tartománya van: a minőség és az identitás határán. A minőséget a tudás képviseli, amit az ember az egyetemen szerez - az identitást a diploma, amit ugyanott.

.oOo.

Az univerzitások univerzumának történetében hosszú évszázadokig tartott az az időszak, amikor mindenki számára magától értetődő volt, hogy szerves kapcsolat van a diploma és a tudás között: a felsőfokú tanulmányok végén megszerzett diploma csak tanúsította e felsőfokú tanulmányok során megszerzett tudást. Aztán az idők során megjelent a lehetőség, hogy a tanúsítvány és amit tanúsít elválják egymástól.

A változás emlékeztet arra, amely a pénz világában korábban végbement: valamikor a piacon valódi értékért valódi értéket adtunk cserébe: áruért aranyat; később az aranyérme-forgalom piaci funkcióját egyre inkább átvette a bankjegy, amellyel a kibocsátó bank kötelezettséget vállalt, hogy annak, aki ezt igényli, becseréli a névértéknek megfelelő értékű aranyra; még később a bankjegyet felváltotta a papírpénz, amelyhez ma már nem csak aranyfedezetre, de árufedezetre sincs szükség, hogy értéknek ismerjék el. Elég az állam tanúsítványa, hogy a kérdéses papír valódi értéket képvisel. A pénzt, persze, ettől még nem biztos, hogy hamisítják, de minden egyes lépés ezen az úton növeli a lehetőségét a pénzhamisításnak.

¹⁵ A rendszerváltás évében az érettségizettek 31,7 %-a kezdte meg felsőfokú intézmény nappali tagozaton a tanulmányait - tizenkét évvel később 75,5 %-a.

Hogy a tanúsítvány, és az amit tanúsít a diploma, a tudás esetében is egyre jobban elválnak egymástól ez ma már közhely.

Az elválásnak ismerjük szelídebb fajtáját, és mostanában ismerkedünk az egyre vadabbakkal.

A szelídebbeket tekintve vegyük például azt, ami az órával kapcsolatos. Az óráról ismeretes, hogy ez 60 perc, iskolában pedig még az is tudnivaló, hogy csak 50, mert ezt követi minden óra végén a tízperc. Amikor én jártam egyetemre, erre nézve nem volt különbség közte és korábbi iskoláim - gimnázium, általános iskola felső és alsó tagozata - között.

Később aztán szokásba jött, hogy egyetemen, főiskolán a tízperc az 15. Nagy előny, hogy így a 45 percet, ami marad, hogy az intézmény tegye a maga dolgát, blokkosítani lehet: a dupla óra így, amely például reggel 8-tól 10-ig tartana, kétszer 45 perc alatt, vagyis már fél 10-kor véget ér. Következik a mondott tízperc, amely tehát annyi mint 15, s így a 10-től 12-ig tartó második dupla órát már háromnegyed 10-kor el lehet kezdeni s negyed 12-kor már túl is lehet lenni rajta. A kettőig tartó harmadik dupla óra így már 1-kor véget ér, s ekképpen este nyolcig a tanteremben hat dupla óra helyett már hetet lehet teljesíteni.

Ha meggondoljuk, hogy abból a pénzből, amelyet például a rendszerváltás után tíz évvel költött a kormányzat a felsőoktatásra, vagyis reálértékben számolt kétharmadából annak, amit a rendszerváltáskor költött rá, nem sok új tanterem épülhetett, akkor a gazdálkodásnak már erre a leleményére rá lehet mondani: nem semmi!. De még nem is minden. Az egyik egyetemen közben felfedezték, hogy ha a 8-tól 10-ig tartó óra már fél 10-kor véget ér, akkor ott a következőt már fél 10-kor el is lehet kezdeni, s így az ugyanazon teremben este nyolcig tartható dupla órák száma hatról már nyolcra növelhető. Fogyatékosága a dolognak, hogy az oktatás másik két kellékét már nem lehet ilyen hézagmentesen hasznosítani: az oktatónak is, meg annak is, akit oktat, szüksége van időnként némi pihenésre. Mit lehet tenni? Például azt lehet tenni, hogy ennek 15 percét nem hozzáadják az oktatási folyamat másfél órájához, hanem elveszik belőle: a reggel nyolckor kezdődő óra, hogy fél 10-kor elkezdődhessen a következő, negyed 10-kor ér véget, a két ötven perces órából előállított dupla óra kilencven percének hossza így - 75 perc...

Kétszer ötven perc helyett hetvenöt... 100 helyett 75 - ilyen arányú, például, súly- vagy úrtartalom-csonkítás a kiskereskedelem, a vendéglátás, a kisfogyasztók világában nem maradna szankcionálás nélkül: ha a hentes egy kiló hús helyett 75 dekát csapna a mérlegre, ha a csapos a korsó sörnek a negyedét visszatartaná, a fogyasztóvédelem előbb-utóbb felfigyelne rá.

Ki védi vajon annak a szolgáltatásnak a fogyasztóját, ami a felsőoktatás?

Mielőtt ebben a kérdésben elmélyednénk, előbb emlékeztetni szeretnék a fentebb mondottakra: itt még a szelídebb fajtájánál tartunk annak a gazdasági csalásnak, amelynek terepe az egyetemeknek egykoron erkölcsileg is nagy tekintélyt koncentráló világa.

Ennél már vadabb, például, az a fajta, amelynek a távoktatás kölcsönzi a maga kereteit, ehhez pedig az Internet a magáéit.

Az egyetemi élet, tudvalevően, fél évekre tagolódva gördül előre; a szemeszter ugyan nem hat hónap, amint a neve ígérné, de az egyetem tevékenységében hagyományosan úgy számolnak vele, mint ami 14 hetet tölt ki. S mivel egy szabvány tárgynak a kurzusa heti két óra előadást foglal magába, a tárgy egy szemeszternyi tanítása egy régi konvenció szerint 28 órából áll, legyen bár egy „óra” hossza 50 perc, vagy - a fentebb mondottak értelmében - csak 75-nek a fele.

Mármost a távoktatásban az egyetemi előadó és az egyetemi hallgató együttlétének huszonnyolc órája, az annyi, mint - négy. Ehhez az a filozófia tartozik, hogy az Internet világában annak, aki a tudást átadja, meg annak, aki átveszi, nem kell egy térségben időzniük, hanem előbbi feltölti a

maga ismereteit a világháló virtuális terének valamely virtuális helyére, az utóbbi pedig letölti azt onnan, hogy az az ő ismeretévé is válhassék. A mondott négy óra tulajdonképpen csak kiegészíti ezt a közvetített interakciót: ha ez valahol elakadna, a „hallgató” konzultációs kérdést tehetne fel az ilyenkor nem csak virtuálisan jelenlévő „előadónak”.

Ezt a filozófiát kiteljesítené egy olyan oktatástechnológia, amelynek a XX. század 60-as éveiben volt a nagy időszaka. Programozott oktatás néven lelkesített fel akkor közülünk sokakat az ötlet, hogy az éppen rohamos terjedésnek indult információ-elmélet és kibernetika alkalmazásával olyan tankönyveket, egyetemi jegyzeteket lehet tervezni, amelyek segítségével - nagy sikert keltett akkoriban valaki ennek a mozgalomnak egy reprezentatív nemzetközi tudományos tanácskozásán ezzel a megfogalmazással - a leghülyébb tanár a legtehetségtelenebb tanulót is fel tudja hozni az *előző időszak* iskolai átlag színvonalára. E tankönyvekben úgy épültek volna egymásra a tudás emeletei, hogy mindegyikre olyan ellenőrző kérdések lettek volna telepítve, amellyel a diák maga állapíthatta volna meg, hogy tudása lehetővé teszi-e a magasabb szintre lépést, netán szintek átugrásával, vagy az adott emeleten tanulhatók ismétlésére, netán alacsonyabb szintre való visszatérésre kényszerít. A háló megjelenésével azután a programozott oktatás lehetőségei kiegészülhettek volna azokkal, amelyeket a háló a maga linkjeinek rendszerével teremt, s a programozott oktatás logikájában szereplő „leghülyébb tanár” helyét elfoglalta volna az egyébként rátermett, de eleven kontaktust csak korlátozottan tartó tanár. A mondott négy órányi kontaktus így tulajdonképpen csak kiegészítette volna azt az interakciót, amelyet a programozott oktatás módszerével megszerkesztett s a hálóra felvitt tananyag közvetít: ha a közvetített interakció valahol elakadna, a „hallgató” a négy óra folyamán konzultációs kérdéseket tehetne fel az ilyenkor nem csak virtuálisan jelenlévő „előadónak”.

Biztosan van, ahol a dolgoknak a gyakorlatban is ez a menetük, s reménykedjünk benne, hogy a jövőben egyre inkább ez lesz. Mindenesetre, ahol én találkoztam egyetemi távoktatással, ott nyoma sem volt effélének. Az én általam ismert távoktatásban a „hallgató” hagyományos könyvészeti technológiával, papíron nyomdafestékkal előállított egyetemi jegyzetet kap kézhez, mint negyvenegynéhány évvel ezelőtt, amikor még én is az efféléknek nem termelői, hanem fogyasztói közé tartoztam. Éppúgy mint akkor, most is van jegyzet, amelynek hagyományos módon, az informatika és a kibernetika teljes mellőzésével előállított szövege alkalmasabb, s van, amelyiké kevésbé alkalmas arra, hogy aki forgatja, az el se aludjék rajta, meg is értsen belőle ezt-azt, s amit értelme befogadott, azt emlékezete is őrizze egy darabig, legalább addig, amíg a „hallgató” be nem csukta maga mögött az ajtót, amikor távozott a vizsgáztató helyiségből. A mondott negyvenegynéhány évvel ezelőtt ehhez az olvasmányhoz társult 28 ötvenperces óra, amikor is a jegyzet szerzőjének vagy a szerző tanszéki munkatársának az előadását hallgathattam a tárgyról - most a távoktatásban négy, esetleg párosával hetvenöt perces óra. Egy-egy tárgyban a személyes kontaktusra épülő tudásközvetítés egy-egy szemesztere akkor 1400 (ezernégyszáz) perc volt - most a távoktatásban esetleg 150 (százötven).

„Egyetemi fokozat 27 nap alatt!”

A diploma és a tudás elválásának ismerjük szelídebb fajtáját - írtam fentebb - és mostanában ismerkedünk az egyre vadabbakkal. Az imént bemutatottal még távolról sem érkeztünk meg a legvadabbak tartományába.

„Egyetemi fokozat 27 nap alatt!” „Nem kell órára járás, tankönyv, dolgozatírás, vizsgázás. Egyetemünk az ön meglévő tudására és élettapasztalatára épít.”

Ilyen szövegekkel csábítanak házhoz küldött e-mailben és például az Egyesült Államok legelőkelőbb folyóirataiban - olyanokban, mint az *Economist*, a *Time*, a *Newsweek*, a *Forbes*, a *Money*, a *Business Week*, az *Investors Business Daily*, az *USA Today* - közzétett egész oldalas, többszínnyomású hirdetésekben. „Csak egy telefonjába kerül, hogy pár napon belül megkapja diplomáját.”

Persze, a telefonon felül még a vételárba is kerül, de az igazán jutányosnak mondható. Papi felszentelésemről szóló okirat (amelynek birtokában - a hirdetés szavai szerint - magam keresztelhetem a család újszülöttjét, adhatom össze választottjával unokaöcsémet vagy - hűgomat, mondhatom a gyászbeszédet öreg nagynéném vagy nagybátyám felett) már 299 dollárért kapható. De a világ jogi diplomáinak, mondják, abszolút császára, a Harvard jogi diploma sem kerül többre 8000-nél. Szemben az igazi Harvard jogi diplomával, amelyért - tájékoztat a hirdetés - csak pénzben ennek a tízszeresét kell investálni, s akkor még nem szóltunk a sokéves tanulmányok során előírt órára járásokról, tankönyvekről, dolgozat-írásokról, vizsgázásokról.

Vélhetnénk: arról a jelenségvilágról van itt szó, amely „kis színesként” szokott szóba kerülni, amikor híre jön, hogy valaki „az Ecserein vette” diplomáját, nyelvvizsga-papírját, autóvezetői jogosítványát. Aki úgy véli, hogy itt közönséges csalásról van szó, az nem téved nagyot. Aki viszont úgy véli, hogy „közönséges” egyben azt is jelenti, hogy „pitiáner”, az nagyot téved. Ha így volna, hogyan tellene pl. a Columbia University-nek, hogy fentebb idézett hirdetését a fentebb idézett lista valamennyi lapjában egymaga közlétegye!

Sietek leszögezni, nem arról a Columbia University-ről van szó, amely New York-ban a Broadwayt szegélyezi a 112. és a 124. utca között, s amely az Egyesült Államok elit-egyetemeinek egyike. Ennek a világhírű egyetemnek van egy névrokona - ez gyártja a hirdetések alapján megrendelt „Columbia-diplomákat”. Hasonló a helyzet a többi nagynevű egyetemmel is: a Yale-nek, a Princetonnak, a Stanfordnak, a Harvardnak - mindegyiknek van „alteregója”.

„Miért ne lehetne önnek is Harvard-diplomája?” - teszi fel a szónoki kérdést figyelemfelkeltő első mondatában az a hirdetés, amelynek nyomába eredt John Bear. Ő hosszú ideig az FBI hamisoklevél-szakértője volt, s nem ok nélkül riadt meg attól, amit tapasztalt: hogy például azok becsülhető aránya, akik ma az Egyesült Államokban praktizáló orvosok közül a maguk praxisát olyan diplomára hivatkozva folytatják, amelyet „az Ecserein vettek” - **10 százalék**¹⁶.

Amikor most abba a kísérletbe fogott, hogy a „Harvard”-hirdetésre reagálva elküldte megrendelését, kikötötte, hogy nem akármilyen, hanem olyan Harvard jogi diplomát akar a pénzéért, amely 1971-ben lett az ő nevére kibocsátva. Amikor azután megkapta, amit rendelt, akkor döbbenetben állapította meg, hogy minden - aláírások, pecsét s a pecsét kisebb kopása - annyira 1971-es helyén volt, hogy ő a maga évtizedes tapasztalatával sem tudta, összehasonlítva a hamisítványt egy korabeli igazi diplomával, műszer igénybe vétele nélkül megállapítani, melyikük a hamisítvány.

John Bear a hamisítvánnyal felkereste a Harvard - mi így mondanánk - rektorát és elérakva az „okiratot”, megkérdezte, mit szól hozzá. A rektor nem tudta mire vélni a kérdést, s így azt mondta, hogy gratulált John Bearnak, akinek a nevét ott olvasta a papíron, gratulált, hogy, íme,

¹⁶ Ezt az arányt nem kell annyira riasztónak találnunk, ha megfontoljuk, hogy az ilyen orvosok között vannak azok is, akik az utóbbi egy-két évtizedben úgy érkeztek az egykori Szovjetunióból, hogy az ottani orvosi egyetemek valamelyikén esetleg kiváló szaktudást szereztek, ezt még odahaza esetleg több évtizedes és esetleg ugyancsak kiváló praxissal szilárdították és mélyítették, majd amikor azzal szembesültek, hogy diplomájukat a menedékül választott új hazában nem fogadják el, akkor úgy illesztettek igazi tudásukhoz „igazi” diplomát, ahogy tudtak.

Harvard jogi diplomája van. John Bear azt ajánlotta a rektornak, nézessen utána az egyetem dokumentációjában, van-e neki tényleg ilyen okirata. Amikor azután kiderült, miről van szó, a rektor zavarba jött, ám indulatba nem. Akkor sem, amikor megmutatták neki a virtuális Harvardnak azt a hirdetését, amely az előkelő folyóiratok egyikében úgy volt elhelyezve a baloldalon egyikén, hogy vele átellenben a jobboldalon az igazi Harvardnak volt olvasható a hirdetése. Ó, nem hiszi, hogy bármit kellene csinálnia - mondta válaszul a rektor John Bearnek a kérdésre, mit készül tenni a hamisítók ellen, - hiszen egy komolyabb embert úgyszemint lehet megtéveszteni egy ilyen hamisítvánnyal. John Bear nem hitt a fülének: ezt mondta a nagynevű egyetemnek az a vezetője, akit öt perccel korábban igenis meg lehetett téveszteni egy ilyen hamisítvánnyal, neki, aki éppen arról értesítette a rektort, hogy őt is.

John Bear értetlenkedik: ha a Coca Colá-ból egy rekesznyt hamisít valaki, biztosra veheti, hogy hatalmas összeg megfizetésére kötelezi őt majd a bíróság *identitás-lopásért* [identity theft] és a megkárosított cég hitelének rontásáért - vajon a Harvard vezetője miért vonakodik, hogy ugyanígy szerezzen érvényt az elit-egyetem érdekeinek?

Károsul-e egyáltalán bárki is?

Kérdés, persze, történik-e egyáltalán átvágás, hamisítás a diploma és a tudás viszonyának imént felsorolt szukcessziójában?

A hamis diploma esetében a hamisítás megállapítása, persze, tautológia. De mi a helyzet azzal, amikor egy igazi egyetem akár kilencven százalékkal is csökkenti azokat a forrásokat, amelyeket szolgáltatásában felhasznál? Éri-e vajon egyáltalán kár azt, aki e szolgáltatást ilyen feltétellel igénybe veszi.

A kérdés képtelennek látszik: már hogy ne érné kár az embert, ha annak, ami jár neki, esetleg kilencven százalékaival megrövidítik?

„[...] nevelés, tanulás, idomulás kell” - írta valamikor Széchenyi, ezekről a dolgokról szólva, s mindjárt így folytatta: „De mint eszközöljük ezeket? számos mestert miképp fizethetünk, jó nevelőket mi módon tarthatunk, minden szorgalmat mely úton fordíthatunk gyermekink kiművelésére? Hiszen mindez szörnyű sokba telik”. S ha a „szörnyű soknak” mindössze csak egy töredékét, ha „minden szorgalomnak” csak egy hányadát „fordítjuk gyermekink kiművelésére”, ha „jó nevelők” helyett csak kevésbé jókra futja, s ha ilyenekből is „számos mester” helyett csak kevésbé számosra? Biztos, hogy ha szerényebb tudású oktatónak is kevesebb jut az idejéből egy hallgatóra, mint nagy tudású professzoréból korábban, akkor a hallgató a képzési folyamat végén jóval kevesebb tudást fog hazavinni.

Ám ugyanannyi diplomát.

Persze, éppen ez a probléma: hogy amikor kevesebb tudáshoz ugyanannyi diploma társul, akkor ugyanannyi diplomához kevesebb tudás. Erre vonatkozott a fenti kérdés: éri-e károsodás ezzel kapcsolatosan azt, aki pl. egy mai egyetem szolgáltatását igénybe veszi.

Tudatában vagyok annak, hogy ez a kérdés abszurd, ám ami feltételi velem, olyan összefüggés, amely még nála is abszurdabb:

Az a helyzet, hogy az egyetemi diploma megszerzésének a feltétele nem (és semmilyen iskolai bizonyítvány megszerzésének a feltétele sem, és soha nem is volt) a megszerzett tudás, hanem a kezdetektől és mindvégig az, hogy a tudást a tanintézet kielégítőnek ismerje el.

Ez utóbbi az identifikálás rövidebb vagy hosszabb sorának eredményeképp áll elő. Tudásom identifikálása például vizsgahelyzetben történik, s ahhoz, hogy ilyen helyzetbe kerülhessek, előzetesen engem magamat kell identifikálni, mint olyant, akitől egyáltalán elvárható, hogy

azonosításra érdemes tudása legyen. Ehhez különböző szintű tanintézetek esetleg számon tartják, hogy a tudás valamiképpen függ a megszerzésére fordított időtől, de ilyenkor sem egy időtartamnak az a minősége számít, hogy körülbelül elég az éppen identifikálandó tudás átadásához és átvételéhez, hanem az az identitása, amelyet a képzőhely úgy állapít meg, hogy a kérdéses időtartamot szabályokkal vetik egybe. A szabály például úgy rendelkezik, hogy az egyetemi hallgatónak a vizsgára bocsátáshoz meghatározott számú szemesztert kell azzal töltenie, hogy a tárgy előadásait hallgatja, s amikor az egyetem képviselőjében eljárók megvizsgálják ezt a kritériumot, akkor ez automatikusan olyasmire vonatkozik, amit ugyancsak a képviselőt gyakorló hivatal nevez ki szemeszterre, akár ezernégyszáz perc az, amire a „szemeszter” nevet alkalmazzák, akár százötven. S miután az erre illetékes egyetemi hivatal kinevezi szemeszternek, amit a hallgató hallgatással töltött, egy további egyetemi hivatal kinevezheti a hallgatót vizsgázónak. A vizsgán azután nem az a tudás bizonyul kitűnőnek vagy elégségesnek, amelynek a minősége kitűnő, illetve elégséges, hanem amelyet „kitűnő”, illetve „elégséges” osztályzattal identifikál az a hivatalnok, aki az egyetemi hivatalba tanársegédnek, adjunktusnak, docensnek vagy professzornak van kinevezve, s így hivatali hatásköre, hogy teljesítményeket ilyenné vagy olyanná kinevezzon.

Tessék elképzelni a piac más szektorában olyan felügyeletet, amely mellett a felügyelő intézmény csak azt írta elő, hogy a vásárlónak a pénzéért például egy korsó sört kell kapnia, vagy olyan presszókávét, amely 6 gramm örölt szemes kávéból készül, de hogy mennyi legyen egy gramm, azt a presszó állapítaná meg, s hogy mekkora legyen a korsó, arról a kocsmáknak kellene rendelkeznie. Egy ilyen rendszernek az abszurditását úgy lehetne hasznélvezőinek jóhiszemű tekintete elől is rejtve tartani, ha a vendéglátás jogosítványai közé nem sajátmagának a felügyeletét iktatná be, hanem a vendégnek az ellenőrzését: „kitűnően” vagy csak „elégségesen” frissült-e fel a fogyasztott kávéból, nem „elégtelen”-e annak foka, amennyire elkábult, annak mértéke, amekkora sörhasat növesztett magának a korsóból a torkába került itallal.

Mármost annak a szolgáltatásnak az ellenőrzése, amely a felsőoktatás, egy ilyen logika mentén történik. A bizarr logikai játékok kedvelője, Karinthy Frigyes már annak idején megírta, hova vezethet adott esetben egy ilyen tranzakció, ha nagy a tétje. Igaz, őnála a színhely nem a felső-, hanem a közoktatás intézménye, annak az akkor még divatos mondásnak kapcsán, amely az akkor még ugyancsak divatos feltevésnek megfelelően, mely szerint az iskolai szolgáltatás arra való, hogy tudást adjon, szólott a tudatlan emberről: „Visszakérheti az iskolapénzt.” Karinthy nál egy ilyen ember be is megy az iskolába, hogy visszakérje a pénzt, amelyért - abból, hogy tudatlan maradt, erre kell következtetni - nem megfelelő szolgáltatást kapott. Hogyan dől el vajon, hogy megalapozott-e a reklamáció? Úgy hogy a benne érintett felek egyike, az iskola összeállít egy vizsgabizottságot, amelynek tagjai a reklamációban ugyancsak érintett tanárok, akik levizsgáztatják a pénzt visszakövetelőt. Amikor ez például a kérdésre, „Hány évig tartott a harmincéves háború”, ezt a választ adja: „7 liter”, akkor a válaszból kimutatják, hogy egy egyetemes mértékrendszert tekintetbe véve 30 évvel éppen 7 liter ekvivalens, tehát a válasz helyes. Vagyis hogy a kifogásolt iskolai szolgáltatás megfelelő volt.

A mondás a fogyatékos tudás miatt visszakért iskolapénzről mára már csak kultúrtörténeti emlék, minthogy kiveszett mögüle minden realitás: hogy bárkinek is eszébe jutna reklamációt támasztani egy tanintézettel szemben azon az alapon, hogy nem adott megfelelő tudást. Ha az oklevél, amit adott, megfelelő, akkor senki nem talál okot reklamációra.

.oOo.

Persze, képzeljük el, mi történne, ha ezt a logikát annak a további szolgáltatásnak az igénybevételek alkalmaznák, ami az egészségügyi ellátás. Nem kell azért nagy képzelőerő a dolog elképzeléséhez, mert az egészségügyi ellátásban valóban úgy történnek az ügyek, hogy

az orvosnak azon felül, hogy kezel, az is a jogosítványai közé tartozik, hogy megítélje, mennyire vagyok beteg, s így a gyógykezelés korábbi, illetve későbbi szakaszában hozott ítéletét egymással összevetve ő az, aki értékeli saját szolgáltatását.

Tegyük fel, hogy elbocsátanak a kórházból és olyan zárójelentést nyomnak a kezembe, amely gyógyultnak nyilvánít. Ha ezt megelőzően a kórház csökkentett költségvetése csak csökkentett gyógyértékű kezelést tett lehetővé s azt is csak a szükségesnél kevesebb napon keresztül, akkor észreveszem, és szóvá teszem, hogy ennek nyomán gyógyulásom fogyatékos és a papír hamisan tünteti azt fel teljes értékűnek. Magának a papírnak semmi önálló haszna nincs ebben a dologban, értéke teljesen alá van rendelve annak, amiről szól: az egészségügyben nem virtuális, hanem valódi gyógyítóknak valódi forrás felhasználásával beszerezhető valódi gyógyeszközök alkalmazásával valódi gyógyhatást kell elérniük. Ennek megfelelően, amikor a kórház tulajdonosa csökkenti a ráfordításokat, akkor egyre növekvő ellenállással találja magát szemben mind a gyógyító potenciáljukban korlátozott gyógyintézmények, mind a gyógyulási lehetőségeikben korlátozott betegek és potenciális betegek részéről. Tiltakozásuk jelzi, hogy amikor csökkent lehetőségeknek kapnak igazolást az eredményességéről, szemükben az ilyen tanúsítvány nem több, mint értéktelen papírrongy.

Mi lehet az oka, hogy hasonló esetben az oktatási csalás kárvallottja általában nem tiltakozik, nem megy perre s többnyire tüntetni sem érdekeinek védelmében?

Ez a furcsaság fogalmaztatta meg az iménti furcsa gyanút: talán azért nem kerül sor az érdek védelmére, mert az érdek sérelmére sem kerül sor, talán az előzőekben felmutatott röntgenszerkezet ellenére *a felsőoktatás szolgáltatását igénybe vevő nem okvetlenül válik csalás áldozatává.*

A kompetencia kettőssége

E cikkben az egyetemek mai világát a gazdaságpszichológia hozta gyanúba - ugyancsak a gazdaságpszichológia az, amelynek érveit most tisztelettel előterjesztem, hogy vizsgálódásunk tárgyát a csalás gyanúja alól nagyobbrészt tisztázni lehessen. Ez az, amiért kötelességemnek tartottam, hogy az olvasót előre figyelmeztessem: ez a tanulmány nem arról fog majd szólni, amiről szólani látszik.

Az a helyzet, hogy a gazdaságpszichológia, amikor azt vizsgálja, hogyan történik az ember pszichológiai potenciáljának gazdasági erőforrásként való hasznosítása, netán ilyen céllal való kiképezése, mind az alkalmazásnak, mind a kiképezésnek két aspektusát tartja számon: az embernek azokat a tulajdonságait, amelyek együttese a **tudásunkat** alkotja; és viszonyainkat egymáshoz, amelyek összessége az ember **szociális identitását** alakítja ki, tartja karban, nyilvánítja meg. Két iker-potenciálról van szó, amelyek egymástól elválaszthatatlanul nyilvánulnak. A gazdálkodás tárgya itt tulajdonképpen az ember **kompetenciája**, ami egyszerre jelenti **hozzáértését** egy bizonyos felmerülő feladathoz és **illetékességét**, hogy egy társadalmi struktúrában e feladattal foglalkozzék. Márpedig hozzáértő abból válik, aki kiképezett tudást tud valahogyan hasznosítani, illetékessé pedig olyan ember lesz, akit kialakított szociális identitása tesz erre valahogyan alkalmassá.

„Valahogyan” - ha ezt az első megközelítést pontosítani akarjuk, akkor a feladattól kell kiindulni, amelyhez hozzáértővé és illetékessé kell lennie annak, aki meghatározott tudás birtokában, illetve meghatározott szociális identitás hordozójaként szembesül vele. Ha megvan a kellő tudásom, akkor a feladattal összefüggő információt társítva ehhez, előbb-utóbb a feladathoz értővé leszek. S ugyanígy: ha valaki megfelelő szociális identitással lát neki egy feladatnak, azt e foglalkozásra illetékessé teheti, ha vele kapcsolatos kinevezési okiratot kap.

Információ és okirat éppen olyan iker-tényezői a történésnek, mint - láttuk - a tudás és a szociális identitás. Az információról sok mindent tudunk, mióta a múlt század egyazon évében - 1948-ban - megjelent Shannon információelmélete és Wiener kibernetikája. Az okiratot azonban vonakodnánk az információval közös logikai mezőben tekinteni. Okirat névvel általában olyan írott szöveget illetünk, amellyel valamely intézmény a reá nézve érvényes szabályoknak megfelelően minősít valakit vagy valamit; vélni lehetne, hogy nem másról, mint bürokratikus kellékről van szó, amelyet csak a hivatal felügyelő tekintete működtet, addig, ameddig. Ezt a kézenfekvő feltevést azonban szociálpszichológiai kísérletek egész sora cáfolja.

E kísérletek mintájául tekinthetjük Ph. Zimbardo kudarcra végződött börtönkísérletét. A kísérleti személyeknek úgy kellett volna együtt tölteniük két hetet, hogy a kísérletnek a világtól elszigetelt helyszíne börtönt mintázott, a résztvevők pedig véletlen módon lettek két csoportra osztva: a „foglyok”-éra és a „börtönőrök”-ére. A kudarc, amelyről említést tettem, felért a legirigylésreméltóbb sikerrel. Abban állt, hogy a kísérletet félbe kellett szakítani, ám e kényszerűségnek az volt a nagyon figyelemre méltó oka, hogy kiderült, hogy a kísérleti személyek, akiket pedig nem is hatóság által szabályszerűen kibocsátott okirat nevezett ki státuszukra, hanem csak a kísérleten belül előterjesztett virtuális szóbeli „okszöveg” egy virtuális szerepre, egyre inkább úgy viselkedtek, mintha valóban börtönőrök illetve foglyok lettek volna.

Nem véletlen, hogy e kudarc megalapozta Zimbardo szakmai világhírét: ahhoz a nagyfontosságú felismeréshez segített bennünket, hogy a szó, amely oly gyakran marad teljesen hatástalan, amikor cselekvésre szólít fel valakit, igen nagy hatású tud lenni, amikor ugyanezt az embert kinevezi valamivé, minősíti, azonosítja. Ilyen, szociális identitást illető szavakat foglal írásba egy-egy okirat; ez az összefüggés teremti utóbbinak a kapcsolatát minden további tényezővel is.

Például értékével: magas presztizsú okiratról van-e szó vagy éppenséggel értéktelen papírongyról, nem attól függ, hogy a szociális identitás mellett (vagy helyett) mi minden értéket - például tudást - tüntet fel jogosultan a papír, hanem kizárólag attól, mekkora az értéke annak a szociális identitásnak, amelyről a kérdéses okirat szól.

Ha a papír nem társadalmi identitást tanúsítana, hanem tudást, akkor helyettesíteni lehetne a tudást tanúsító egyéb papirosokkal: például azokkal a könyvekkel, tanulmányokkal, amelyek bárki számára, aki elolvassa őket, megjelenítik a tudást, amelynek szerzőjük a birtokában van. Szakmámban egy ilyen sokművű szerzővel, akitől nagy tudását még vetélytársai sem vitatják el, úgy alakult, hogy sosem állt neki annak a vizsgának, amelynek eredményeként az embert a tudomány kandidátusának, netán doktorának nyilvánítják. Amikor aztán olyan egyetemi állásra pályázott, amely őt kompetenssé, azaz illetékesé tette volna, amire már régóta kompetens, azaz hozzáértő volt, akkor jó szándékú kollégáknak figyelmeztetniük kellett őt, hogy még legyen ideje felkészülnie - a vizsgára. Vajon egy nagy tudású embernek, aki nagy tudását a mondott papírokkal - műveivel - már tanúsította, miért kell vizsgáznia? Mit tanúsít majd az a papír, amelyet a vizsga nyomán elnyerhet?

A szociális identitás, aminek valójában szó van a tanúsításáról, amikor oklevélről beszélünk, végül is összekapcsolhatja ez utóbbit tudással meg ezt nyilvánító vizsgákkal, de nem úgy, ahogy ezt a kapcsolatot képzelni szoktuk. Az a helyzet, hogy amikor egy szociális identitás értékét számszerűsíteni kell, az identitás-gazdaságtan annak függvényében tartja ezt számon, mennyire kiválasztottak azok, akik egy populáción belül a szóban forgó identitást például

okiratukkal tanúsítani tudják¹⁷. A tudás mármost markáns kritériuma lehet a kiválasztottságnak, a rátanulással megszerezhető még többet tudás pedig a kiválasztottságon belüli további kiválasztottságnak, s így miközben az oklevél az értékes identitást tanúsítja, esetleg a tudás az, ami erre módot ad. Am ugyanígy adhat módot más is: vagyon, klientúrához tartozás, szépség - bármi, ami kiválasztottság kritériumául szolgálhat. Ezeknek csak egyike a tudás.

S amint előfordul, hogy a tudás (vagy az információ) közvetíti az identitás értékét az utóbbi által értékessé tett diplomához, éppígy létezik, hogy az ikertényezőök kapcsolatában a szociális identitás a közvetítő, amely az oklevélhez addig vele kapcsolatban nem állott tudást társít.

Ennek bemutatásához újra a szociálpszichológiai kísérletek klasszikus kincsestárához kell folyamodni. Az egyik híres kísérletben¹⁸ intuíciónknak azt a régi gyanúját vizsgálták, hogy az iskolai osztályban az a gyerek, akit a tanár tehetségesnek minősít, előbb-utóbb esetleg teljesítményével is több tehetséget árul majd el, annak pedig, akit tehetőségtelennek „neveznek ki”, képességei is hozzáilányulnak ehhez a minősítéshez. Az említett kísérletben iskolába érkezett vendégkutatók vizsgáldták, akik úgy jártak el, hogy pszichológiai vizsgáló eljárással megállapították az iskolai osztály tanulóinak tényleges hozzáértését egy adott időpontban egy adott tantárgy feladataihoz, majd amikor vizsgálatuk eredményét ismertették a kérdéses tantárgyat oktató tanárral, akkor a mindig népes középmezőnyből kiválasztottak taláalomra kettőt-hármat, akire külön felhívták a pedagógus figyelmét, mondván, hogy a tesztek ezeket a tanulókat „későn érőknek” mutatják. Későn érő - a tudományosnak látszó terminus technicus mögé olyan fejlődésben lévő személy képét képzeltették a pszichológusok, aki egyelőre semmivel sem tűnt ki, de biztató ígéretet nyújt a jövőre. Azokat a tanulókat, akik az osztályon belüli középszerűek - Gauss-görbén szemmel követhető - nagy számából a kutatói önkény kiválasztott arra, hogy a mondott identitásra legyenek kinevezve, eddig a pillanatig valóban semmivel sem tűntek ki, így a tanár rögtön látta, hogy valami van a dologban, és elkezdte erősen figyelni a későn érőknek kinevezett diákokat: gyakrabban szólította ki őket felelni, nagyobb jóindulattal hallgatta, mit mondanak, bátorítón bólogatott, ha jót mondtak - mérlegelően fontolgatta, ha rosszat. Mindennek együttes hatásaként, amikor egy idő elteltével a pszichológusok újra felmérték az osztály tanulóinak a hozzáértését, megállapíthatták, hogy a reményt keltőnek kinevezett, nemrég meg harsányan közepes ifjak az osztály élvonalában voltak.

Kevésbé, ha a kísérlet céljaira választott tantárgy a nyelv és irodalom volt, amelyről tartja magát a köztudatban, hogy tanár és diák ítéletének szubjektivitása erőteljes szerephez jut az órákon - markánsabban, ha a választott tárgy a matematika volt, amelyről a köztudat, ellenkezőleg, abból indul ki, hogy *kétszer kettő a tanár és a diák tetszésétől függetlenül négy*.

További kísérletek ez utóbbi tárgyon belül tanuló párok hatásával foglalkoztak. Egy szellemes kísérletben iskolai osztályok olyan tanulóit, akik matematikából igen gyengén teljesítettek, eggyel alacsonyabb osztálynak olyan tanulóit mellé rendelték tanuló páruul, akik meg ott foglalták el az utolsó helyezeket a matematikai teljesítmény rangsorában. A

¹⁷ Erről részletesebben lásd a 4. jegyzetben hivatkozott könyvem (*Identitás-gazdaságtan stb.*) „2.4.2. A kiválasztottság gazdaságpszichológiája” c. fejezetét. A fejezethez kapcsolódóan bemutatott eljárás azt a logikát veszi kiindulásul, hogy minél kisebb az előzetesen számolható valószínűsége annak, hogy egy populáción belül valaki az előnyére kiválasztott szociális helyhez tartozhat, annál nagyobb annak az értéke, hogy ténylegesen elnyerte a kiválasztott identitást.

¹⁸ Rosenthal, R. and L. Jacobson: *Pygmalion in the Classroom: Teacher Expectation and Pupils' Intellectual Development*. Irvington Publishers: New York, 1992.

kísérleti személynek azt a feladatot adták, hogy az ő általa gyámolított tanulónak magyarázza el a matematikának az alsóbb osztályban éppen esedékes tananyagát. A feladat nem kevesebbet jelentett, mint olyan összefüggések elmagyarázását, amelyeket a magyarázatot nyújtó maga sem értett. Kiderült azonban egy olyan kapcsolat, amely addig figyelmen kívül maradt: a „nem értés” (vagy, ellenkezőleg, az, hogy valaki „érti a matematikát”) nem általában jellemzi ennek az embernek a képességét a matematikai struktúrának a kezelésére, hanem szoros összefüggésben egy másik struktúrának a kezelésével. E másik struktúra az illető társadalmi viszonyainak a szerkezete, amellyel attól függően bánt valaki, hogy ő maga milyen helyet foglal el benne. Meghatározott pozíciót jelent például ha valaki egy iskolai osztályban „gyenge matekos”-nak van kinevezve. A mondott kísérletben ezt a gyereket egy *szóbeli okirat* „tutorrá” - afféle segédtanárrá - nevezte ki az alacsonyabb osztályba, s az új identitást definiáló kinevezés elégségesnek bizonyult ahhoz, hogy az illető a maga társadalmi struktúrájával együtt a logikai-matematikai struktúrát is másképpen tudja kezelni: képes legyen a szükséges magyarázatot előadni, mégpedig úgy hogy ne csak a társa értse azt meg (akit eközben tanár és „segédtanár” egyaránt úgy azonosít, amint új „kinevezése” előtt a „tutor”-t is azonosították a maga osztályában: mint „gyenge matekos”-t), hanem ezúttal ő maga is.

Különben a tudást, ha mégannyira nélkülözhetetlen is gazdasági folyamatok erőforrásaként, kiválthatja, hézagait kifofozhatja a szociális identitás.

Ehhez a nagyon fontos felismeréshez Falusné Szikra Katalin segített hozzá, akinek *A tudás leértékelődése* c. könyvében (Bp.: Közgazdasági és Jogi Kiadó. 1990) olvasható, hogy a harmincas évek elején kis- és középvállalatok mérnöki, valamint könyvelői munkakörében olyanok tevékenykedtek, akiknek legmagasabb végzettségét érettségi bizonyítványuk tanúsította. Jelen időszakban ilyen végzettséggel ilyen munkakör elképzelhetetlen volna. Aligha azért, mintha a jelen középiskolája a mondott időszakkal összehasonlítva annyival kevesebb tudással bocsátaná ki növendékeit. Ellenben tudásuk színvonalához a korábbi esetben olyan identitás társult, amelyet az érettségizettek 4%-os kiválasztottsága minősített, míg 2001-ben ugyanez az arány, amely ugyanennek az identitásnak az értékét manapság megadja, a 18 éves népesség 54,5 %-a.¹⁹

Persze, az iskolai bizonyítvány nem tünteti fel, mint bibliofil gyűjtők számára készült exkluzív könyvek magukról: „Ez az oklevél (érettségi bizonyítvány stb.) X számozott példányban készült”; s ha feltüntetné, akkor sem az az adat volna benne olvasható - hogy az X milyen arányát képviseli annak a populációnak, amelyből kiválasztódott - amelynél fogva az érettségizett ember egykor volt identitása nagyobb-beccsú volt s viselőjét magasabb feladatokra tette kompetenssé, mint ugyanazon címnek mai identitása.

Mindenesetre ha egy tanintézet kibocsát egy okiratot, amely kompetenciát megalapozó identitást jelöl meg, akkor tudni kell, hogy olyan identitásjel került kibocsátásra, amelyről tulajdonosai is meg a velük kapcsolatba lépők is valahogyan számon tartják az okiratban olvasható névértéken kívül a kiválasztottság mértékéből számítható igazi identitásértéket is.

Ilyen értelemben a gazdaságpszichológia akkor sem okvetlenül tekinti az oklevelet papírrongynak, ha az történetesen csak fogyatékos mértékben tanúsít megszerzett tudást: még mindig tanúsíthat identitást.

¹⁹ OM Statisztikai tájékoztató, *Oktatási Évkönyv 2001/2002*. A 8. jegyzetben hivatkozott kiválasztottsági mérték alkalmazásával az érettségi bizonyítvány K-értéke a harmincas évek elején **140**, jelen időszakaszban **26,4**; majdnem öt és félszer kisebb.

S hogy az identitás mennyire nagyhatású hatótényező, erre épp most irányította rá a figyelmet egy kutatás, amelyet ugyan két-három évtizeddel korábban végeztek Akerlof, Spence és Stiglitz, de amelynek eredményeiért az új évszázadnak nyerték el első gazdaságtudományi Nobel-díját. Ők azt találták, hogy a legkülönfélébb áruk piacának a működése *kontraszelektív* - vagyis a gyatrább minőségű árut előnyben részesíti a kiválóbb minőségűvel szemben, - ha szereplői átlagolt, egybemosott, együttkezelt tényezői a piacnak, ha az áruknak, az árut kínálóknak, az árut keresőknek nincs módjuk, hogy felmutassák a maguk szociális identitását, amely elválasztja azokat másmilyen áruktól, másmilyen árusoktól, más vásárlóktól. E gondolatmeneten belül Spence aztán amellettt érvel, hogy annak a markáns tendenciának, hogy az emberek egyre több pénzt és időt fordítanak arra, hogy képzésben vegyenek részt, elsősorban nem az a megfontolás képezi az alapját, mely szerint a képzés többlettudáshoz juttat, a többlettudás magasabb termelékenységhez, ezt pedig alkalmazáskor magasabb bérrel szokták elismerni. Valójában a többletképzés többlettoklevelet jelent, ez utóbbi pedig **identifikációs jelölő**ként szolgálhat a munkaerőpiacon, ahol ennek révén az átlagon felülit már nem egy átlagban összeszamosva díjaznak, kiváltva a kontraszelektív hatást, hanem olyan módon, amely egyszerre előnyös az immáron átlagon felül díjazottnak és annak is a számára, aki az átlagon felül kifizetett pénzéért átlagon felüli szolgáltatást akar elvárhatni.²⁰

Ami még így is probléma marad

Fellélegezhetünk: akik az oktatás, s ezen belül, akik a felsőoktatás intézményeinek a szolgáltatásaira pénzt, időt, forrást fordítanak, azok mégsem okvetlenül válnak csalás áldozataivá: amikor mind e ráfordításáért cserébe oklevelet kap az ember, olyankor esetleg értékes jószágot vásárol, még ha történetesen úgy van is, hogy okleveléhez csupán fogyatékos mértékben társítottak megszerezhető tudást.

Csak tényleg legyen köze szociális identitáshoz. Amelynek értékét - láttuk - kiválasztottsága határozza meg.

Ezek után már csak az a kérdés, mi határozza meg a kiválasztottságot.

Ezen a ponton térhetünk vissza - s kell is visszatérnünk - a hamis Harvard-diploma történetéhez.

Az amerikai elitegyetemet ott hagytuk el, amikor a hamis diplomák szakértője értetlenkedett: miért nem megy perre ez a cég is, miként az üzleti világ akármely más cége teszi, valahányszor hamisítással kárt okoznak érdekeinek. Fogalmazzuk meg most a gyanút: a csalás esetleg még nagyobb kárt okoz, amikor tárgya egy egyetem oklevele, mint amikor egy fogyasztási cikket gyártó cégnek a terméke.

Tegyük fel, hogy egy bírósági tárgyalásról tudósító újságcikkek nyomán ország-világ megtudja, hogy meghatározott márkát képviselő négy üveg igazi üdítőitalra egy olyan ötödik jut, amelynek csak jellegzetes üvege meg rajta a címke betűi valódiak, a göngyöleg tartalma azonban hamisítvány. A hírből kiszámítható, hogy a vásárlások 20%-ánál károsodik az igazi gyártó cég is, meg a fogyasztó is, ám ez a károsodás nem érinti az esetek többi nyolcvan százalékát, amelyben mindkét fél hozzájut ahhoz, amit a csalás nélkül a felek százszázalékos eséllyel kellett volna, hogy megkapjanak. Az esély 100-ról 80 százalékra csökken, de az áru és a pénz, amelyhez teljes, vagy amelyhez csak csökkent bizonyossággal jutok hozzá, változatlanul ugyanaz marad: az ötödik üveg hamisított tartalma mit sem változtat a négy igazi üvegnek a tartalmán.

²⁰ Spence M. (1974): Market Signaling, Harvard University Press (Cambridge, MA).

Más a helyzet, amikor az identitásjel, az okirat, a diploma az, amit hamisítanak. Tegyük fel ismét, hogy egy bírósági tárgyalásról tudósító újságcikkek mindenkit informálnak arról, hogy az elit-egyetem igazi négy oklevelére egy olyan ötödik jut, amelyet - fentebbi példánknál maradva - az ál-Harvard bocsátott ki. A hírből ezúttal is kiszámítható, hogy az oklevélvásárlások 20%-ánál károsodik az igazi egyetem. A diploma „fogyasztójának” a káráról nincs értelme beszélni, hiszen itt a hamisított termék fogyasztójára nem rosszsorsa méri ugyanannyi pénz ellenében, amennyit az igaziért is adnak, az értéktelen terméket, hanem ő társtettesi tudatossággal szerzi be az áldiplomát. Viszont ha egy ilyen termék hamisítása azzal a tökéletességgel történik, amilyenről a fentebb idézett John Bear azt állította, hogy eredményét szinte lehetetlen megkülönböztetni a hamisítatlan terméktől, akkor e tényleg tökéletes hamisítvány csereszabatos az igazi okirattal. Az ilyen csereszabatos gyártmányokról mármost nem azt tudom megállapítani, hogy mindössze 80% az esélye, hogy teljes értékű oklevelem lesz a pénzemért. Hanem 100 %-os bizonyossággal azt, hogy bárhogyan jutottam is az oklevelemhez, az csökkentértékű lesz: minthogy itt az árucikk értékének lényegébe vág, hogy mekkora eséllyel lehet hozzájutni, az, hogy minden négy oklevél helyett ötnek kerül sor a kibocsátására, csökkenti valamennyinek a K-értékét.

Vélhetően ezért nem megy perre a Harvard: ha nyerne is a megítélt kártérítésen, esetleg még többet veszítene azon, hogy a per közhírré tenné, hogy oklevele immár nem ér annyit, amennyit a hamisítás előtt ért.

De nem irigylendő az egyetemek sorsa olyankor sem, amikor ez nem hamisítóknak, hanem magának az egyetemnek van a kezébe letéve. Az egyetem *csereszabatos* diplomásokat termel, s a maga teljesítményét, mint minden termelő nagyüzem, a kibocsátó kapacitásban méri. Iménti példánknál maradva: ha a legyártott üdítőital adott mennyisége jó, akkor az adott időegység alatt kétszer annyi még jobb teljesítményt mutat, ötször annyi pedig még ennél is sokkal jobbat - s hasonlóképpen, oklevelek adott mennyiségénél kétszer többnek a produktálása nagyobb, ötször annyi pedig még ennél is sokkal nagyobb elégedettséggel tölti el egy karnak, egy egyetemnek, egy ország felsőoktatásának a vezetőit, amikor teljesítményüket adminisztrálják. Míg azonban ötször annyi hamisításmentes Coca Cola ugyanabból a minőségből jelent nagyobb mennyiséget, ötször annyi diploma, ha senki nem hamisítja is (éppúgy, mint - láttuk - amikor a hamisítás tökéletes), csökkent értékű identitásjelölőnek jelenti a nagyobb mennyiségét.

Persze, annak nincs semmi akadálya, hogy miután előállnak a csereszabatos diplomások, ezeknek hatalmas és ezért csökkentértékű tömegéből kiváljanak „az egyenlők közül a még egyenlőbbek”. Ez történik, amikor a diplomás visszaül az iskolapadba, hogy megszerezze a második oklevelét: kétdiplomássá kisebb valószínűséggel válhat valaki, tehát amikor ténylegesen elnyeri valamely egyetemen ezt az identitást, ennek nyilván nagyobb lesz az értéke.

Félni lehet azonban (és majdnem biztosnak lenni benne), hogy annak mértékében, ahogy az egyetem által produkált nagyobb érték a másoddiploma lesz, az egyetem is ezt fogja számon tartani teljesítményének igazi mutatójaként: sikerült-e megdupláznia, megötszöröznie kibocsátott másoddiplomáinak a számát. Hogy az egyetem jelenlegi szerkezetében minden, ami azt célozza, hogy minőség kiválasztódása történjék benne, az, ha sikerrel jár, az értékes identitásnak azonnal a tömegtermelésére indít.

S a minőség kiválasztódásának az egyetem helyett egyre inkább más lesz a terepe. Például az **elme-elmenés** (brain drain)²¹. Azok számára pedig, akik itthon maradnak, azoknak a népességét második menetben a hazai versenyszféra fölözi le. Magának a felsőoktatásnak mindezek után az ott végzettek közül olyan jut, akiről az egyetemi rossznyelv így beszél: vagy az mutatja, hogy hülye, hogy a válogatásban megmaradt, vagy az, hogy önként választja az egyetemi oktatást a maga boldogulásának útjaként.

Holott a dolgok logikus rendje az lenne, hogy akik már az egyetemen kiválnak, azokat fogja is ott tanulmányaik végén az egyetem tanárnak. Ez azért lenne logikus rendje a dolgoknak, mert a tanárember, mióta világ a világ, a maga képére alkotott embert a rábízott tanítványból. Így aztán a mai tanodákban sem történhet más, mint bővített újratermelése a kiválóknak. Vagy jó esetben a középszerűnek, kevésbé jóban a silánynak.

Ha a kiváló, vagy a középszerűnél legalábbis valamivel jobb kerülne bővített újratermelésre, ez utat nyithatna mindkét itt tárgyalt probléma megoldása felé: hogy az egyetem az értékes identitás termelésének a műhelye legyen s egyúttal hogy ismét a tudás termeléséé is.

²¹ A 6. jegyzetben hivatkozott tanulmánygyűjteményem „Elmélkedések az elme-elmenésről” c. tanulmányában tettem kísérletet arra, hogy az amerikai kifejezést tartalmának komolyságát és formájának játékoságát egyszerre visszaadó magyarral helyettesítsem.

Karon varjú Különvélemény egyetemi autonómiáról és egyetemi demokráciáról²²

MaNcs, XVII. évf. 12. szám, 2005-03-24

Egy jó hírű egyetemünk egyik karán üléseztek a döntéshozók: a Kari Tanács. Egyszer csak, amikor a döntéshozatalra került a sor, a dékán elrendelte, hogy ez nyílt szavazással történjék.

Persze, a harmadik évezred elején vagyunk, nem a múlt század harmincas-negyvenes-ötvenes éveiben, amikor az antidemokratikus rezsimeknek volt itt az évadja. Azóta sokat fejlődött a világ: ma már nem kézfemeléssel történik a nyílt szavazás: a döntéshozók egy elektronikus rendszer bemenetén gombot nyomnak, mindegyikük a maga ketyeréjén választva ki, hogy vajon az „igen”-nek, a „nem”-nek vagy a tartózkodásnak a gombját-e - a rendszer kimenetén pedig a dékán képernyőn figyeli, melyikük mire használta akaratának szabadságát.

A „karatyák” nem csináltak nagy dolgot a nyílt szavazásból. Nem csináltak belőle kis dolgot se - napirendre tértek fölötte. Az a 81 százalék is, aki megszavazta a dékáni előterjesztést, meg az a 19 százalék is, aki még így sem nyilvánított vele egyetértést.

Persze miért is kéne titkos szavazással fontoskodni, ha mondjuk az a kérdés, milyen színű rolettát vásároljanak a Kar épületének ablakaira. De nem ilyesmi volt a kérdés. Hanem, hogy szüntesse-e meg a Kar a maga szerkezetének - minden kar szerkezetének minden egyetemen - működési alapegységeit, a tanszékeket.

Szóltak érvek mellett, hogy igenis szüntesse meg - szóltak érvek ellene is. Jelen írásnak azonban nem az a kérdés a tárgya, jól tette-e az a kar azon az egyetemen, hogy végül a dékán előterjesztésének és egy nyolcvanegy százalékos többség kifejezésre juttatott egyetértésének megfelelően megszüntette a maga tanszékeit. Hanem hogy jól tesszük-e, ha tudomásul vesszük, hogyan állnak elő dékáni vagy rektori előterjesztésekből, meg többségbe kerülő, illetve kisebbségbe szoruló akaratnyilvánításokból a döntések. Például arról, megszüntesse-e egy kar a maga tanszékeit - egyáltalán: bármilyen stratégiai, hosszú távú kérdéstről.

Szögezzük le mindjárt: nem történt semmilyen jogszabálynak megsértése, amikor a dékán elrendelte a nyílt szavazást. Sem a Kar, sem az Egyetem szervezeti-működési szabályzata nem rendelkezik tiltólag a nyílt szavazásról. Még kevésbé szabályozza a működésnek ezt a rész-kérdését az adott vonatkozásban legmagasabb jogszabály: a Felsőoktatási Törvény.

Amelynek most készül az Országgyűléssel elfogadtatnia magát tizenkét év alatt a harmadik változata. S az egyetem világának ugyanazok a polgárai, akiknek egy karitanácsnyi csapata nem csinált ügyet abból, hogy egy kar működésének egész stratégiáját megváltoztató döntést nyílt szavazással hozták meg vele, már hónapok óta igenis ügyet csinál abból, amivel az ő megítélése szerint a Felsőoktatási Törvény fenyeget: hogy csorbul az egyetem autonómiája az oktatásügyi kormányzattal szemben.

A tavaszra az Országgyűlés elé terjesztendő törvénynek a kormány által elfogadott szabályozási elvei közül a legnagyobb csatazajt az keltette, amelyik kimondja, hogy az állami fenntartású felsőoktatási intézmény belső irányítása hárompólusúvá alakul át: a Rektor és az Egyetemi Tanács mellé csatlakozik egy harmadik döntéshozó, amelynek jelenleg ajánlott neve a maga semlegességével nem kellene többé, hogy riadalmat keltsen: Irányító Testület.

²² Megjelent: *Magyar Narancs*, 2005.03.24., 42-43. old.

S az ártatlan nevű szerveződés mégis valóságos botránykövévé lett a felsőoktatás tervezett átstrukturálásának. Míg ugyanis a jelenlegi felállás az, hogy az egyetem saját ügyeiről maga dönt, a harmadik pólussal ez radikálisan változni fog. Jelenleg a rektort is meg a tanácsot is az egyetem polgárai választják s a jelöltek közé sem kerülhet más, mint egyetemi polgár. S ahogy kívülről, például az Oktatási Minisztérium részéről senki sem avatkozhat bele a jelölési, sem a választási folyamatba, hasonló a viszony a Kar szintjén: az, hogy ki lesz a dékán s kikből áll majd a Kari Tanács, kizárólag a Kar oktatóin, más dolgozóin és hallgatóin múlik, s például a rektor nem szólhat bele a maga preferenciáit ajánlva. S akit nem közvetlenül választ az egyetem, a kar polgára, azt az általa megválasztott Tanács választja, rektor nevezi ki az ő nevében is, tehát ott sincs beleavatkozás kívülről.

Ez azután az Irányító Testülettel radikálisan megváltozik, mert erről az új törvény kimondja: az Irányító Testületbe a tagok egy részét az oktatási miniszter delegálja. Igaz, hogy ez a rész az alku jelenlegi állása szerint kevesebb, mint a létszám fele s az a további megszorítás is bekerült az alkuk során a törvénytervezetbe, hogy az oktatási miniszter döntésével szemben a Tanács kétharmados döntéssel vétót emelhet s a többi tagot a maga a Tanács delegálja - igaz, másfelől az érintett minisztériumok egy tagot tanácskozási joggal küldhetnek a testületbe.

Am akárhogy van is, a továbbiakban megoszlik majd a döntés a Tanács között, amelyről kimondatik, hogy csak az akadémiai tevékenységnek (oktatásnak, vizsgáztatásnak, kutatásnak, esetleg - pl. a klinikákon - a tudás gyakorlati alkalmazásának) irányítását végzi, és az Irányító Testület között, amelynek hatáskörébe visszavonhatatlanul átkerül az egyetem fenntartásával, működtetésével összefüggő minden stratégiai döntés.

Például az olyan, amelyik afelől rendelkezne, hogy adott karon, netán az Egyetem valamennyi karán szűnjenek-e meg a tanszékek.

Az egyetemi világ azért zúgolódik, hogy így csorbul az egyetemi autonómia, mivel éppen a hosszú távon maradandó hatású döntések átkerülnek az autonóm testület hatásköréből egy olyanéba, amelynek döntésében mindenkor részt vesz a Minisztérium akarata - a Minisztérium közben arra mutat rá ismételtelen, hogy, ellenkezőleg, ő átad döntési hatásköröket az Irányító Testülethez, amely mégiscsak félig autonóm szerve az egyetemnek.

Amíg a felek a félig telt - félig üres pohár dilemmáján vitatkoznak, engem ahelyett, vajon csökken-e vagy növekszik pl. a Minisztériumnak a beleszólása az egyetem hosszú távú döntéseibe, az tesz kíváncsivá, hogyan alakul az egyetemi polgár beleszólási lehetősége ugyanebbe.

Én tizenegy éve vagyok polgára egy nagy hírű egyetemnek, amely annak idején arra hívott meg, hogy *vegyek részt* ambiciózus terveinek a végrehajtásában. S attól fogva *jelen voltam* megannyi történésben, amelyek hosszú távra szóltak ezen az egyetemen:

a felsőoktatás országos méretarányú integrációjának keretében egybeolvasztották ezt két másik nagy hírű és nagy létszámú képzőhellyel, számos kisebb méretarányú mellett;

megindították itt is az ország több másik nagyobb meg kisebb képzőhelye után a közgazdászképzést;

a már kiképezett közgazdászok nagyobbra törő, egyszersmind tehetségesebb hányadának számára megindítottak egy doktori képzést;

a már megindult új képzések helyét kiemelték a mondott egyetemnek abból a Karából, amelyik addig befogadta a hőskorszakukat élőket, külön Gazdaságtudományi Kart hozva létre számukra.

Mindezekben a történetekben, mondom, jelen voltam, jelenlétem azonban annak egyre markánsabb felfedezésére korlátozódott, mekkora a különbség a jelenlét és a történetekben való részvétel között, amely mellett azokba az ember bele is tud szólni. Mert hogy amit fel kellett, s ismételten újra meg újra fel kell fedeznem, az az volt, mily mértékben nincs lehetőségem nemhogy beleszólni, de akárcsak hozzászólni sem.

Ami azért érdemel említést, mert nem arról van szó (amint azt egyik napilapunkban hozzájárulásom nélkül megjelent anyag, pocsék interjú sejteti), mintha most e sorokat ahelyett írnám, hogy magánbeadványban magánpanaszt fogalmaznék meg arról, milyen hátrányok sújtanak speciel engem ezen a speciel énnekem jutott munkahelyen. A helyzet ennek bizonyos értelemben az ellenkezője. Amikor megállapítom, hogy *tíz éven keresztül nagy-horderejű történetek sorában nem volt egy sem, amelynek alakulásába akár csak minimális beleszólásom lett volna*, akkor *halmozottan előnyös helyzetből* teszem ezt a megállapítást: én ennek az egyetemnek professzora vagyok, három éven keresztül tanszékvezető egyetemi tanára voltam, s e hivatalomnál fogva tagja a Kari Tanácsnak, ahol a Kart érintő dolgok eldőlnek; ezen felül az Egyetem egyik Doktori Iskoláját is vezetem, ami ugyan nem von magával automatikus hivatali következményeket, de ténylegesen növeli a valószínűségét annak, hogy az ember azok között legyen, akiket a rektor kinevez Egyetemi Doktori Tanácsba, Egyetemi Tudományos Tanácsba, ilyen-olyan további egyetemi tanácsokba vagy bizottságokba, ahol szintén hozzá lehet szólni egyetemi dolgokhoz. Hozzá igen, csak bele nem - amikor most ezt a megállapítást teszem, akkor azt szeretném, hogy az olvasó képzelni tudja, mekkora lehet akkor e munkahely olyan dolgozójának a hatásgyakorlási potenciálja, aki *nem* professzor, *nem* vezet Doktori Iskolát, *nem* időzik Egyetemi vagy Kari tanácsokban vagy bizottságokban.

Ha az egyetemnek a minisztériummal szemben, karnak az egyetemmel szemben széleskörű az autonómiája, ez lehet jó és éppígy lehet nem az (ha máshonnan nem, iskolai történelem-óráinkról emlékszünk még az esetre, amikor a király akaratával szemben széleskörű autonómiát élvezett Csák Máté). Ám akár jó az egyetemi autonómiának ez vagy az a megnyilvánulása, akár nem, semmiképp sem pótolja az egyetemi demokráciát.

Hogy mármost a demokrácia jó-e, erre nézve ismerjük a megállapítást, amelyet a kérdés egyik szaktekintélyének, Churchill-nek tulajdonítanak, s amely szerint a demokrácia egy nagyon rossz intézmény, de sajnos eddig még nem találtak ki jobbat nála. Ez valószínűleg azért van így, mert a demokrácia erénye akkor nyilvánul meg igazán, amikor hosszabb távra szóló - stratégiai - döntésekről van szó. Az ilyen döntésnek az a jellegzetessége, hogy az is csak hosszabb távon derülhet ki, vajon beválik-e vagy sem. S amíg erre nézve bizonytalanság van, addig magándöntéseink után is hajlunk arra, hogy ne csak mások, de saját magunk előtt is - magunk ösztöne álmításával - titkoljuk a be nem válás jeleit, túlozzuk azokat, amelyek mintha siker mellett tanúskodnának. S az ilyen álmítások késleltetik a mégoly szükséges módosításokat, megátalkodáshoz vezetnek, s a tévelygés amúgy is elkerülhetetlenül hosszú időszakát esetleg a többszörösére nyújtják.

Amikor közügyekről van szó, akkor ez a tendencia hatványozódik: immáron nem csak annak érezzük kényszerét, hogy magunkat álmítsuk, hanem ezen felül álmítjuk - egyre kevesebb jóhiszeműséggel - azokat, akiket döntésünk következményei érintenek.

Az egyetemi álmítás okaival és módjaival részletesen foglalkozott a *Mozgó Világ*-ban nemrég megjelent (és internetes honlapján azóta is olvasható) „Kérjük-e vissza az iskolapénzt?” című tanulmányom. Az a szöveg főleg abban az összefüggésben vizsgálta a csalás újabb keletű egyetemi jelenségvilágát, hogy miképpen kényszerül rájuk az egyetem, amikor szűkös forrásaival próbál valahogy gazdálkodni. Létezik még ezen felül az a másik összefüggés, amelynél fogva *a demokrácia hiánya éppoly működésképtelenné teszi a felsőoktatás mű-*

helyeit, mint a forráshiány. Azt a hallgatót ugyanis, aki 3 vagy 5, de maximum 8 évre szegődik el a felsőoktatás valamely szolgáltató üzeméhez üzletfélnek, nem kárpótolja egy hosszú távú döntés általa elszenvedett következményeiért, hogy majd egyszer, amikor talán már kétszer nyolc év is eltelik s már nincs mód tagadni az egykor hozott stratégiai döntés hosszú távú sikertelenségét, akkor a stratégiai vonalat majd egy másikkal cserélik fel.

Ebben az összefüggésben pótolhatatlan a demokrácia, amelynek meghatározó tényezője, hogy a mindenkori kisebbség intézményesen működhet az egyetemen is mint ellenzék, amely erősen korlátozza a mindenkori kormányzók lehetőségét a rossz döntés következményeinek ön- és közámító kezelésére. Az alternatív elgondolások mellett való érvelés demokratikus lehetőség helyett a mai gyakorlat az, hogy aki ilyesmire vetemedik, azt persze nagyobb hátrány csak ritkán éri, mint amekkorát kari és egyetemi szabályok, minisztériumi rendeletek s a mindenkori Felsőoktatási Törvény engedélyeznek, de ezeken a kereteken belül bizton számíthat egy klientúrából való kitisztottság hátrányaival, amely hátrányok között jelenleg markánsan szerepel annak lehetetlenülése, hogy következő választásokon eséllyel indulhasson a maga alternatív egyetemi elgondolásainak képviselőjeként.

Egyetemi klientúráról súlyos illetlenség említést tenni, pedig mióta világ a világ és egyetem az egyetem, azóta ez utóbbinak a működéséhez szervesen hozzátartozik egy klientúra-rendszer. Egyetemi szabályok a tanárt kötelezik, hogy a hallgatókat egymással egyenlőknek tekintse, tehát kivétel nélkül mindegyiket részesítse a maga szolgáltatásaiból - s éppúgy köteles a diák is a tanárokat egyenlően kezelve eljárni mindegyikük órájára, átvenni tőlük a tudást, amelyet azok a mondott órákon átadnak, az egyiknek csakúgy felkészülni a vizsgájára, mint a másiknak stb. Mindezek helyett azonban az történik, hogy a diák is kinéz magának olyan professzort, meg a professzor is olyan diákokat, akiket úgy kezel, mint „még egyenlőbbeket, mint a többiek”. Az ilyen válogatásnak s a kiválasztott mellé elszegődésnek a legfőbb motívuma, persze, a tudás átadása és átvétele: diákként úgy ítélem, hogy X-től több nekem valót tudok tanulni, mint másoktól, tanárként pedig, hogy Y-nak szívesebben beszélem el, mint másoknak, amit tudok, mert őnála inkább számítok rá, mint másoknál, hogy meg is érti és be is fogadja. De a klientúra képződésének mindenkor szerepel a motívumai között, hogy X azért is választja Y-t, mert Y meg X-et választja, aki ezt a másiknak érdemei között tartja számon.

Az egymást választásoknak ezzel a kölcsönösségével együtt az akadémiai döntések világában a mester és a tanítvány közötti kliensi viszony képződése kifejezetten hasznos. Ilyen kiválasztás nélkül nem lehetséges igazi tudásátadás és -átvétel - vagy ha mégis, az legtökéletesebben a Google és a Google-használók között valósul meg. Viszont a kiválasztásban és kiválasztódásban képződő klientúra azután, ha már egyszer előállt, megnyilvánulhat másféle választásban és választódásban is, mint ami szigorúan a tudás kommunikálásával kapcsolatos. S ha tanár és tanítvány között egyszer előállt ez a viszony, vajon miért szakadna meg, amikor a tanítvány tanársegéddé lép elő? S amikor ezt további előmenetele során már adjunktussá szemelik ki? S vajon az egyetemre kívülről jött adjunktus miért maradna távol ettől a szerkezettől, amelyben eredményesen lehet megválasztani, ki kerüljön be abba a tanácsba, amelyben majd eredményesen tudja megválasztani, ki kerüljön az előmenetel megint magasabb lépcsőfokára...

Évtizedeken, ha ugyan nem évszázadokon keresztül mindez nem okozott gondot az egyetemek működésében: ezeknek az intézményeknek a szerkezetét és működését létesítésükkor hosszútávra meghatározták, ezért évtizedeken, netán évszázadokon keresztül nem került sor stratégiai módosításokra: az egyetem világa akadémiai világ volt, amelyben mester és tanítvány egymást választó kliensi viszonya a maga helyén való volt. Ma azonban, amikor alig van esztendő, hogy ne kerülne sor újabb meg újabb hosszú távú döntésekre, rektorok,

dékánok, tanácsstagok több nemzedéke egymást követő ciklusok során át maradhat elköteleződve egyszer meghozott stratégiai döntések mellett.

Persze, az ilyen szerkezet működésében eljön a pillanat, amikor ez akadozni kezd - ilyenkor a klientúra működtetője, amikor újabb stratégiai döntéshozatalra kerül sor, esetleg nyílt szavazást rendel el. Azonban nem ez a *következmény* az, ami igazán korlátozza az egyetemi demokráciát. Hanem az ok: az akadémiai világban helyénvaló tudás-klientúra átszivárgása az egyetemek működésének másik térfelére, ahol már nem a tudás adás-vételének, hanem a hosszú távú stratégiai döntéseknek vagyunk a világában: abban, ahol egyetemek, karok, tanszékek mellett egyének sorsa is hosszú távra eldől. Akit közülük a klientúra pl. professzorrá választ, az hetvenéves koráig professzor marad, s akit nem választanak azzá, az sem táplál hosszú ideig reményt, hogy majd legközelebb másképp alakul számára ez a dolog. Egyetemi ember előbb vagy utóbb felismeri: nemigen marad számára más esély, mint amit az kínál, ha nem felejtí a helyét a klientúrában.

A kliensi rendszert az egyetemen megszüntetni nem lehet, de, mondom, nem is szabad. Lehetséges viszont és kívánatos is, ha működő egyetemeket akarunk, lezárni a határt ezek akadémiai fele és azon terep között, ahol a hosszú távú döntések történnek.

Ha most az elfogadtatás előtt álló Felsőoktatási Törvény az új Irányító Testület létesítésével akkora csatazajt ver az univerzitások univerzumában, ez valószínűleg azért van, mert nem annyira az autonómia ősi jussát látják tőle veszélyben, mint a másik ősi jussot: a klientúra működtetésének korlátozatlanágát. Ha az Irányító Testület az ajtók közül, amelyeken a klientúra eddig korlátlanul járt-kelt a két világ között, csak egyet is bereteszel, ezzel csökkenti valamelyest az érdekérvényesítő potenciált, amellyel a klientúra akadályozni tudja, amikor majd egy második ajtó bereteszelésére sor kerül, s a további ajtóreteszélés majd egyszer még ennél is kevésbé lesz nehéz.

S a stratégiai döntéshozatal nagyhatalmú térfelén egyszer csak megindulhat a kiépítése egy olyan demokrácia intézményeinek, amely egy egyetemi ellenzék működését is lehetővé teszi, akár titkos, akár nyílt szavazás az, amivel addig is a margóra tudja azt helyezni a mindenkori klientúra.